

AKADÉMIAI KIADÓ

Két újabb kőládásír Szentendre késő római temetőjéből

BÓZSA Anikó¹ , SÁRÓ Csilla^{2,3*} and KELEMEN Zsófia^{2,4}

Archaeologiai Értesítő

149 (2024) 1, 209–242

DOI:

[10.1556/0208.2024.00068](https://doi.org/10.1556/0208.2024.00068)

© 2024 The Author(s)

¹ Ferenczy Múzeumi Centrum, Régészeti Osztály, Fő tér 2–5., 2000 Szentendre, Magyarország; e-mail: anikobozsa@gmail.com

² ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Ókori Régészeti Tanszék, Múzeum körút 4/B., 1088 Budapest, Magyarország; e-mail: sarocsilla@gmail.com

³ HUN–REN–ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoport, Hungarian Research Network – ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Múzeum körút 4/B., 1088 Budapest, Magyarország; e-mail: sarocsilla@gmail.com

⁴ BTM Aquincumi Múzeum, Szentendrei út 135., 1031 Budapest, Magyarország; e-mail: kelemen.zsofia@btm.hu

TANULMÁNY

Kézirat beérkezett: 2024. április 30. • Kézirat elfogadva: 2024. május 30.

Megjelent az interneten: 2024. szeptember 25.

A dolgozatban Szentendre késő római temetőjében előkerült két újabb kőládásírban feltárt tárgyi emlékanyagot mutatjuk be. A jellegzetes 4. századi viseleti elemek és mellékletek tipokronológiai elemzése mellett beszámolunk a sírok rítusbeli sajátosságairól, amelyek többek között újabb adatot szolgáltatnak pl. a viseleti elemek sírokban nem rendeltetésszerű helyen történő elhelyezésének, illetve a sírnál tartott megemlékezések során tett étel-/italfelajánlás szokásáról.

Kulcsszavak

temetkezés, kőládásír, késő római temető, Ulcisia, temetkezési szokások

In this paper, finds unearthed in the two new stone casket graves from the late Roman cemetery of Ulcisia (Szentendre, Hungary) are presented. Beside the typological and chronological analysis of the typical wear elements and grave finds from the 4th century AD, the characteristics of the ritual are presented, such as the non-appropriate placement of the attire elements in the burials or the custom of the meal offering at the tomb.

KEYWORDS

burial, stone casket grave, late Roman cemetery, Ulcisia, burial rites

BEVEZETÉS

Ulcisia késő római temetője (11523) a segédcsapat tábortól délre található, jelen tudásunk szerint nagyjából Szentendre belterületén a 11-es út, a Mathiasz utca, Csabagyöngye utca, Római temető utca és az Árpád utca által határolt területre koncentrálódik. A két kőládásír a Vasúti villasor 1–8. sz. telken, annak északkeleti szélén került elő (1. kép). Ezekről nyugatra, néhány méterrel odébb, 5 darab sekély, szenes betöltésű, igen kevés leletanyagot tartalmazó, különböző méretű, amorf, római kori beásást és egy humuszba rakott hevenyészett kősort találtunk – amelynek régészeti jelenség volta kétséges – újabb sírokat nem. Nem kerültek elő temetkezések a telek nyugat felé húzódó nagyobbik részén, a házalapok kiásásának folyamatos szakfelügyelete során sem. Ugyanakkor a telkeken korábbi, modern épületek maradványait bontották el, amelyek alapteste mélyen belenyúlt a régészeti altalajba, továbbá nem túl nagy mennyiségű emberi csontdarabot és szórvány kerámiát is találtunk, ezért nem zárható ki, hogy egykor további temetkezések voltak a területen, amelyeket a korábbi építkezések során – különösen, ha nem épített sírok voltak – elpusztítottak. Mindazonáltal a két

*Levelező szerző.

E-mail: sarocsilla@gmail.com

AKJournals

1. kép. A köladasírok előkerülési helye (térkép: Rupnik László)

Fig. 1. The site where the casket graves were found (map: László Rupnik)

sír előkerülési helye nem módosítja a temető elhelyezkedéséről és kiterjedéséről, emlékanyaga pedig a kronológiájáról szerzett eddigi ismereteinket.

2018 nyarán a Ferenczy Múzeumi Centrum két köladasírt tárt fel a Vasúti villasor utcában, társasházak építését megelőző feltárás keretében. A temetkezések a kivitelezési terület ÉK-i szélén, vékony humusz, modern építési törmelékkel feltöltési és vastag termett talajréteg alatt kerültek elő, az első (OBJ1/STR1) fedlapja felett közvetlenül modern, beton vízvezetékcső húzódott, de nem rongálta meg azt.

A SÍROK LEÍRÁSA

Az első sír

Az első sírládát (OBJ1/STR1) egy két darabra tört, szabálytalan alakú mészkőlappal borították be. Minthogy egy négyszögletes sírgödört kívántak lefedni és a kőlap ehhez önmagában nem bizonyult elegendőnek, a konstrukció északkeleti sarkába nagyobb, faragott, hasáb alakú kőlapot illesztettek, a két elem közti hézagot pedig habarccsal, illetve habarcsba rakott téglatöredékekkel és kövekkel töltötték ki. Hiányos volt a fedlap északnyugati és délkeleti sarka is,

ezekre a helyekre folyami hordalékköveket halmoztak, illetve kővel és tegula- vagy téglatöredékekkel fedték el azokat. Ezt az eljárást alkalmazták a köláda és a sírgödör között kialakult hézag betömésére is (2. kép 1). Az agyagba rakott kő- és téglatörmelékben nagyobb, élükre állított kőlapokat és tégladarabokat tártunk fel, utóbbiak között olyanok is voltak, amelyek egyik oldalán vakolatot és falfestményrészletet találtunk (2. kép 2). A temetkezésen nem volt nyoma bolygatásnak.

A fedlap leemelése után szabályos kőlapokból összeállított sírláda körvonalai bontakoztak ki puha, képlékeny, barna humuszos betöltéssel (2. kép 3). Hosszabbik oldalait három-három, rövidebb oldalait egy-egy kőlap, alját négy tegula alkotta. Kötőanyagként agyagot használtak, a tegulákat a földre tették (2. kép 4). A sírláda egyik rövidebb oldalán a kőlap hiányos volt. A lyuk betömésére a következő módszerrel alkalmazták: a kőlap külső és belső felületének síkjába egy félbevágott tegula egy-egy darabját helyezték, a kettő közé pedig köveket dobáltak, majd mindezt felülről habarccsal tapasztották be (2. kép 5).

A sírban két gyermek hiányos, igen rossz megtartású, apró darabokra tört, összenyomódott, mállekony állagú csontvázát bontottunk ki. Az egyik (1. egyén) – jobb

1.

2.

3.

4.

5.

2. kép. Szentendre, Vasúti villasor, 1. sír. 1: az első sírt fedő kőlapok a hézagokat kitöltő kövekkel, tegula- és téglatöredékekkel; 2: hézag kitöltésére használt tégladarab falfestmény töredékével (fotó: Deim Balázs); 3: a kőlapokból összeállított sírláda körvonala; 4: a sír aljára helyezett tegulák; 5: a sírláda rövidebb, hiányos oldalának kiegészítési módja

Fig. 2. Szentendre, Vasúti villasor, 1st grave. 1: stone lids covering the 1st grave with brick and tegulae fragments filling the gaps; 2: piece of a brick with remains of a wall painting, filling a gap (photo: Balázs Deim); 3: contour of the casket grave built from stone lids; 4: tegulae placed on the bottom of the casket grave; 5: method of completing the gap of the shorter side of the casket grave

megtartású – (mellékletei alapján fiú) váz nagyjából a sírláda középvonalában helyezkedett el, háton, nyújtott lábakkal és kissé széttárt, enyhén behajlított karokkal, koponyája annak nyugati, rövidebb oldalához egészen közel, a másik (2. egyén, mellékletei alapján lány) a kőláda északi falához nyomva, másodlagos pozícióban, de anatómiai rendben, koponyával nyugat felé. Mindkét váz feltűnően kicsi volt a kőláda méretéhez képest (3. kép, 4. kép).

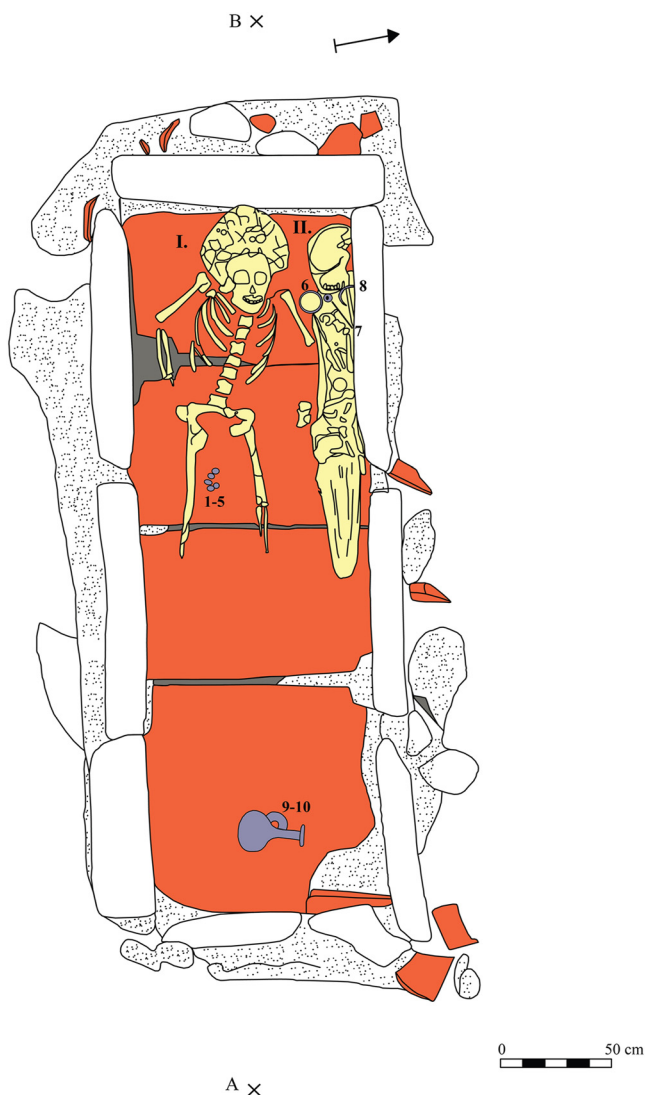
Az első sírláda mellékletei és viseleti elemei:

1. AE 4, RIC 398, előlap: *D N CO[NST]ANTIVS P F AV[G]*, jobbra néző babérkoszorús portré, hátlap: *SPES REIPVBLICE*, az uralkodó balra áll, kezében glóbuszt és lándzsát tart. Kibocsátó: II. Constantius. Kibocsátási hely és idő: Siscia, 357–361 (ltsz.: num2020.1.1.1) (5. kép 1).
2. AE 3, RIC 369, előlap: *D N CO[NST]ANTIVS P F AV[G]*, jobbra néző gyöngydiadémós mellkép, hátlap: *FEL(ix) TEMP(orum) REPARATIO*, egy római katona lándzsát dőf egy lováról leeső ellenséges harcosba. Kibocsátó: II. Constantius. Kibocsátási hely és idő: Siscia, 351–355 (ltsz.: num2020.1.1.2) (5. kép 2).
3. AE 3, RIC 309, előlap: *D N CO[NST]ANTIVS P F AV[G]*, jobbra néző gyöngydiadémós mellkép, hátlap: *FEL(ix) TEMP(orum) REPARATIO*, egy római katona lándzsát dőf egy lováról leeső ellenséges harcosba. Kibocsátó: II. Constantius. Kibocsátási hely és idő: Róma, 355–358 (ltsz.: num2020.1.1.3) (5. kép 3).

3. kép. Szentendre, Vasúti villasor, 1. sír
Fig. 3. Szentendre, Vasúti villasor, 1st grave

4. AE 3, RIC 309, előlap: *D N CO[NST]ANTIVS P F AV[G]*, jobbra néző gyöngydiadémós mellkép, hátlap: *FEL(ix) TEMP(orum) REPARATIO*, egy római katona lándzsát dőf egy lováról leeső ellenséges harcosba. Kibocsátó: II. Constantius. Kibocsátási hely és idő: Róma, 355–358 (ltsz.: num2020.1.1.4) (5. kép 4).
5. AE 3, RIC 309, előlap: *D N CO[NST]ANTIVS P F AV[G]*, jobbra néző gyöngydiadémós mellkép, hátlap: *FEL(ix) TEMP(orum) REPARATIO*, egy római katona lándzsát dőf egy lováról leeső ellenséges harcosba. Kibocsátó: II. Constantius. Kibocsátási hely Constanti-nopolis (ltsz.: num2020.1.1.5) (5. kép 5).¹

4. kép. Az 1. sír rajza (jelkulcs – fehér: kő; szürke: föld; narancssárga: tegula, téglatöredék; pontozott: habarcs)
Fig. 4. Drawing of the 1st grave (colour codes – white: stone; grey: soil; orange: tegula and brick fragments; pointed: mortar)

¹Nagy Balázs és Juhász Lajos meghatározásai.

6. Töredékes, csavart, bronz karperec zárszerkezettel a 2. váz állkapcsától lejjebb, kissé jobbra, minden valószínűség szerint a jobb karon (ltsz.: 2020.2.1.1) (5. kép 6, 11. kép 1).
7. Kerek, drót, hurkos-kampós záródású bronz fülbevaló csonkagúla alakú csüngővel a 2. váz állkapcsa alatt (ltsz.: 2020.2.1.3) (5. kép 7, 11. kép 5).
8. Kerek, drót, hurkos-kampós záródású bronz fülbevaló csonkagúla alakú csüngővel, ugyanott (ltsz.: 2020.2.1.4) (5. kép 8, 11. kép 5).
9. Hiányos, bronz huzalkarperec ellapított, csepp alakú véggel és bekarcolt pontkör díszítéssel a 2. váz bal felkarján, a koponyához egészen közel (ltsz.: 2020.2.1.2) (5. kép 9, 11. kép 2).
10. Nyomott gömb testű, lapos aljú, halványzöld színű, talpgyűrű nélküli illatszeres üvegpalack. Nyaka hengeres, pereme enyhén tölcésesedő, melegen lekerekített, belülré visszahajtott. A sír keleti végében (ltsz.: 2020.2.1.10) (5. kép 10, 14. kép 1).
11. Gömbölyded testű, lapos aljú, szintelenített illatszeres edény, talpgyűrű nélkül. Nyaka hengeres, enyhén jobbra dől, pereme vágott. A 10. melléklet alatt/mellett (ltsz.: 2020.2.1.11) (5. kép 11, 14. kép 2).
12. Szürkés-kék, opak, rövid, szabálytalan henger alakú, kerek keresztmetszetű üvegyöngy a 2. váz csontjai között (ltsz.: 2020.2.1.8) (5. kép 12, 11. kép 8).
13. Kék, áttetsző nyomott gömb alakú üvegyöngy a 2. váz csontjai között (ltsz.: 2020.2.1.5) (5. kép 13, 11. kép 8).
14. Szabálytalan henger alakú, kerek keresztmetszetű, fehér opak üvegyöngy zöld, hosszirányú zöld szárlátét díszítéssel, ugyanott (ltsz.: 2020.2.1.7) (5. kép 14, 11. kép 8).
15. Bronzszalag kis töredéke (ltsz.: 2020.2.1.9).

A második sír

A sírt a 2. számú, korábban eltemetett elhunynak szánhatták, mert további individuumokra utaló csontokat nem találtunk a temetkezésben. A holttestet a 1. számú, időben később elhunyt sírba tételekor tolhatták odébb, hogy helyet csináljanak az új betemetésnek. Ugyanakkor a kőláda, mint már említettük, indokolatlanul nagy (belvilágának hossza kb. 170 cm) a gyerekek méretéhez képest, és két mellékletet (10–11) mindkét váztól távolabb, a sír végében találtunk. Ez felveti annak lehetőségét, a sírt eredetileg egy felnőtt egyénnek építették, akinek maradványait, mindkét, általunk megtalált temetkezést megelőzően nyom nélkül kihantolták belőle. Az 1. számú elhunyt biztosan gyermek, a második váz, néhány árulkodó csonttöredék, valamint az ékszerek mérete alapján is, szintén gyerekméretű. Az *in situ* megtalált viseleti elemek (6–9) a 2. számú csontvázhhoz tartoztak, a pénzék az 1. számú váz mellékletét képezték. Öt darab pénzérme az 1. váz lábai között, jobb térdkalácsának közelében került elő. Mindkét holttest maradványaitól távol, a sírláda láb felőli végében elhelyezett üvegpalackok (10–11) az először eltemetett elhunyt mellékletei lehettek, jellemző módon a lábnál elhelyezve, amennyiben nem számolunk annak a lehetőségével, hogy a gyermekek temetését megelőzte egy felnőtt egyén el- majd kihantolása ugyanebbe a

kőládába, illetve ugyanebből a kőládából. Ebben az esetben feltételezhetnénk, hogy az üvegedények eredetileg az ő, helyükön hagyott mellékletei lennének. Mindezeket figyelembe véve rekonstruálhatóvá válik a temetések folyamata. Az üvegedények akár egy teoretikus „nulladik” elhunyt mellékletét képezték, akár a korábban eltemetett (2.) gyermeké voltak, a tetem a sír középvonalában, lejjebb feküdt. A későbbi betemetkezésekhez egy helyen nyitották meg a sírláda fedését, ugyanis a vázak annak nyugati, északnyugati részébe zsúfolódtak. A korábbi felnőtt elhunytat kihantolták, a lánygyermek holttestét innen, a lehető legrövidebb úton, a legminimálisabb erőfeszítéssel helyezték a sírba. Majd a fiúgyermek temetésekor a fal felé tolták és ugyanott, ugyanúgy behelyezték a holttestet. Ha az üvegedények az általunk feltárt lánygyermek mellékletei voltak, akkor az utólagos betemetéskor a tetemet a sírban ugyanonnan feljebb húzták, és a fal felé tolták (ehhez valamilyen eszközt használtak), és a később eltemetett gyermek tetemét pedig a ládába csúsztatták.

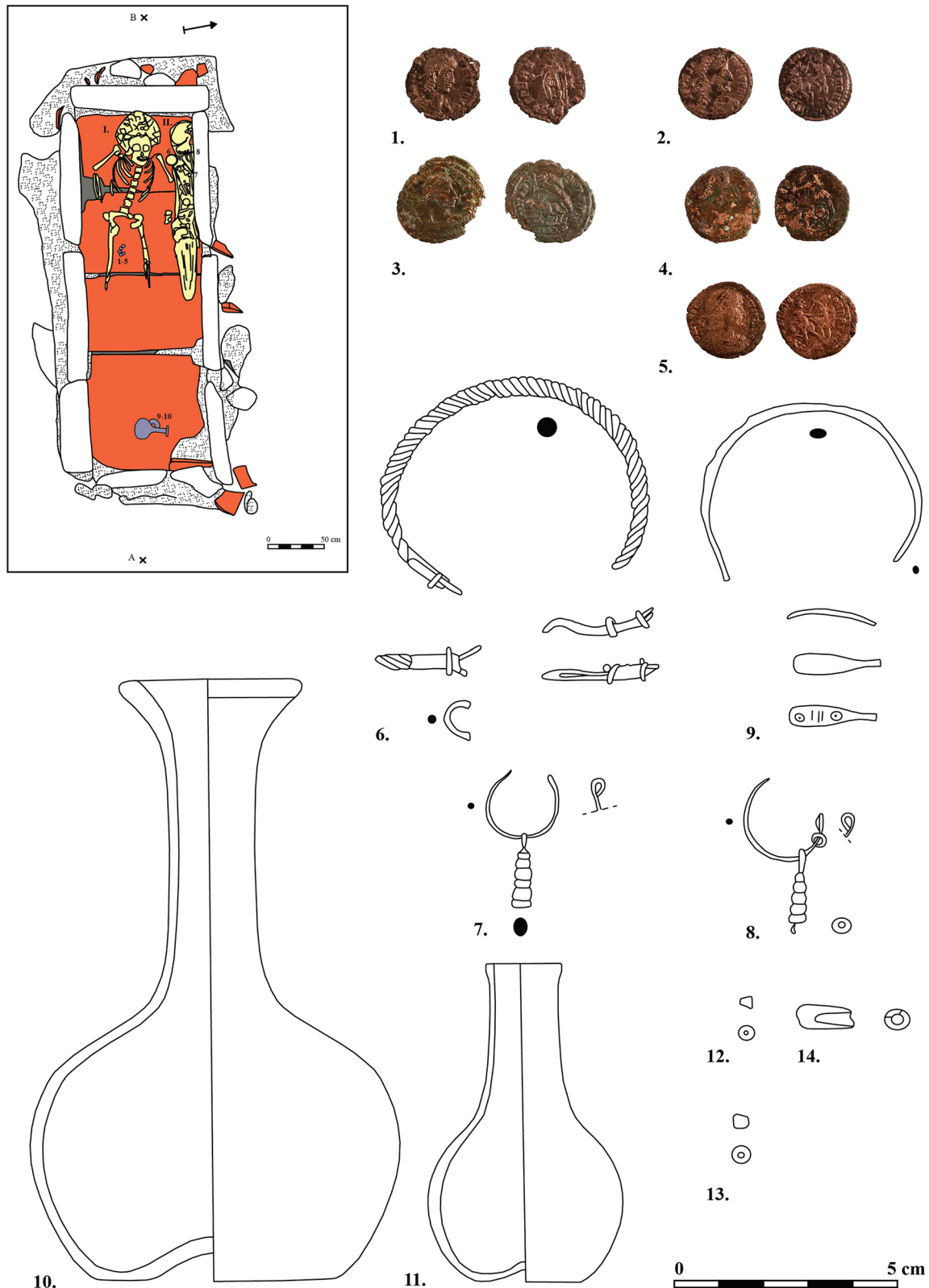
A második temetkezés (OBJ2/STR3) három nagyobb kőlappal fedett kőládasír. Az egyik szabályos téglalap alakú, a másik kettő amorf. A fedlapok nem takarták be teljesen a kőládát, ugyanis annak elemei egyes helyeken kilátszódtak a lapok alól. A kőládát alkotó hat (egy-egy rövidebb oldali, két-két hosszabbik oldali) földbe állított mészkőlap különböző méretű és vastagságú, a beásás széle és a kőlapok közötti, valamint a konstrukció egyes elemei közötti hézag itt is, az 1. sír esetében is megfigyelt módszerrel, agyagba rakott kő- és tégladarabokkal volt kitöltve (6. kép 1). A láda alját három darab *tegula* képezte, amelyeket rövidebb oldalukkal egymás mellé helyezve tettek a földre, így azok nem töltik ki a láda aljának teljes felületét (6. kép 2). A fedlap keleti sarkánál mázas korsót (ltsz.: 2020.2.6.1) (6. kép 1, 15. kép) és állatcsontot találtunk.

A kőláda belsejében a puha, képlékeny humusz (6. kép 3) eltávolítása után két csontvázat találtunk (7. kép, 8. kép). Az 1. váz, a kőláda déli oldalához némileg közelebb eső, de nagyjából annak középvonalába helyezett, háton, nyújtott pozícióban fekvő, felnőtt férfi. Hiányos, töredezett, összenyomódott, a csontok anyaga mállekony. Lábai nyújtva egymással párhuzamosan, jobb karja a csípőjére hajtva, bal karja a mellkason, a sír nyugati végében lévő koponyája kissé jobb oldalra billen. Szorosan mellette, a sír É-i falához nyomódva, egy másik elhunyt morzsalékosra töredezett, kivehetetlen helyzetű, de azonos tájolású váza helyezkedett el (2. váz). Az első számú elhunyt számára szemmel láthatóan kicsinek bizonyult a sírláda, mert lábfejei a falának támaszkodnak, és lelógnak a sír alját képező *tegula*król. Itt is hasonló relatív kronológiai megállapítást tehetünk, mint az első temetkezés esetében: a sír eredetileg az 2. számú elhunyt számára készülhetett, aki alacsonyabb és a mellékletei alapján nő volt, tetemét félretolták, azért, hogy a férfit (1. számú váz) később betemethessék ugyanabba a sírládába.

A második sírláda mellékletei és viseleti elemei:

1. Aranyozott bronz hagymagombos fibula vas tűvel az 1. sz. váz mellkasának jobb oldalán. Harmadik gombja hiányzik, kengyele trapéz keresztmetszetű, bekarcolt

5. kép. Az 1. sír mellékletei. 1–5: érmek; 6: csavart bronz karperec; 7–8: bronz fülbevalópár; 9: bronz huzalkarperec ellapított véggel; 10: nyomott gömbtestű illatszeres edény; 11: gömbölyded testű illatszeres edény; 12: rövid, henger alakú, kerek keresztmetszetű kék üveggyöngy; 13: nyomott, gömb alakú kék üveggyöngy; 14: fehér, henger alakú, kerek keresztmetszetű üveggyöngy zöld szálrétét díszítéssel

Fig. 5. Grave finds from the 1st grave. 1–5: coins; 6: twisted bronze bracelet; 7–8: pair of bronze earrings with pendant; 9: bronze opened hoop-shaped bracelet with flattened ends; 10: glass unguentum bottle with pressed spherical body; 11: smaller glass *unguentarium*; 12: short cylindrical, blue glass pearl with round cross section; 13: pressed spherical blue glass pearl; 14: cylindrical white glass pearl with round cross section decorated with a green glass filament

1.

2.

3.

6. kép. Szentendre, Vasúti villasor, 2. sír. 1: a sír fedlapjai a töredékes mázas korsóval és állatcsonttal; 2: a sír aljára helyezett tegulák; 3: a kőlapokból összeállított sírláda körvonala és humuszos betöltése

Fig. 6. Szentendre, Vasúti villasor, 2nd grave. 1: stone lids with the glazed pottery jug and animal bones; 2: tegulae placed on the bottom of the tomb; 3: contour of the casket grave built from stone lids and humus fill-in

díszítésű, tűtartóján bekarcolt rovátkolás és pontkörök díszítik (ltsz.: 2020.2.2.1) (9. kép 1, 12. kép).

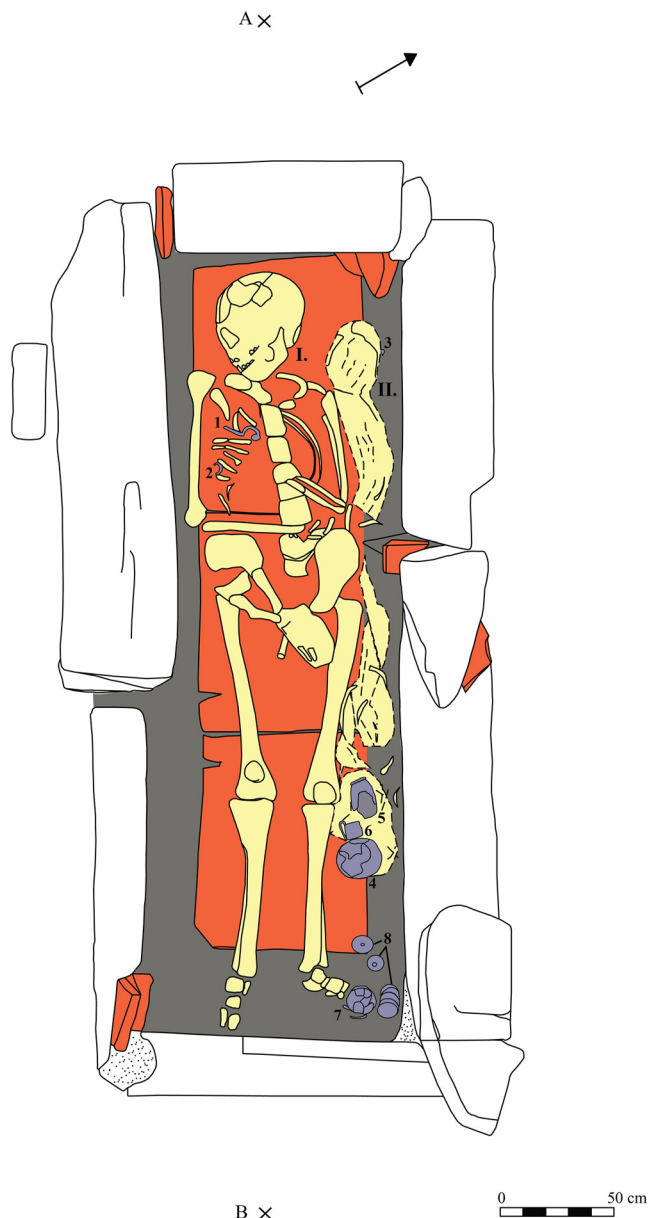
2. Vasgyűrű töredéke az 1. sz. váz mellkasán, az 1. melléklettől jobbra, jobb kezének ujján (ltsz.: 2020.2.2.14) (9. kép 3).

3. Hengeres tagokból álló, bronz lánc töredékei kék, poliéder alakú gyöngyökkel a 2. sz. váz koponyájának csontjai között (ltsz.: 2020.2.2.10) (9. kép 7, 11. kép 6).
4. Enyhén nyomott gömb testű, lapos aljú, halványkék üvegpalack talpgyűrű nélkül, hengeres nyakkal.

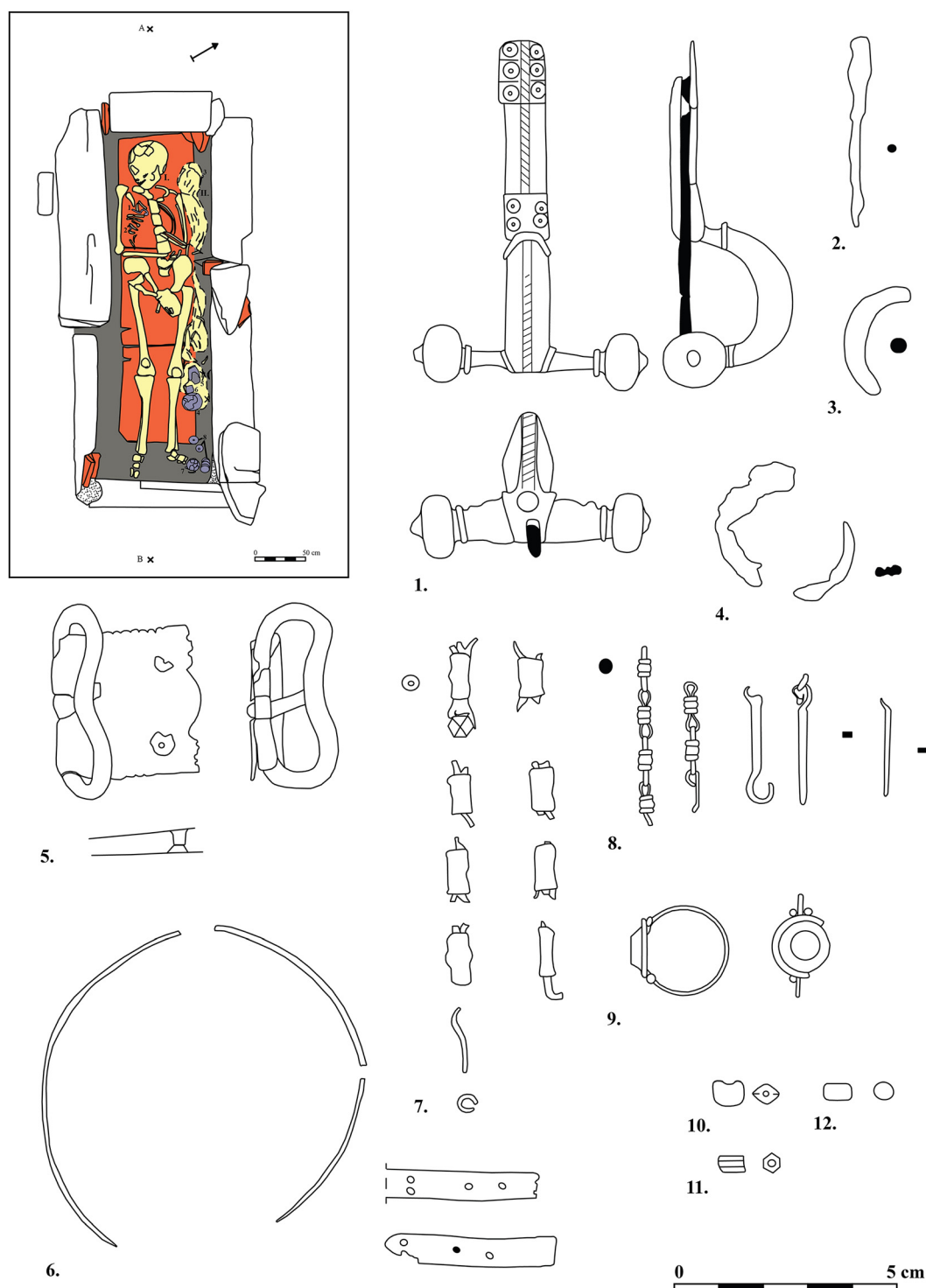
7. kép. Szentendre, Vasúti villasor, 2. sír
Fig. 7. Szentendre, Vasúti villasor, 2nd grave

- Az 1. számú váz bal lábának külső oldalán nagyjából térdmagasságban, az 5. sz. pohárral együtt (ltsz.: 2020.2.2.18) (10. kép 1, 14. kép 3).
5. Színtelenített, enyhén ívelt falú üveg pohár saját testéből kialakított talpgyűrűvel, vágott peremmel, ugyanott (ltsz.: 2020.2.2.17) (10. kép 4, 14. kép 5).
 6. Bronz övcsat, egyik felén benyomott, homorú oldalú csatkarikával, négyzet alakú, rovátkolt szegélyű, illetve egyik oldalán csipkézett kialakítású szíjszorító lemezzel és két szegeccsel a 4. melléklet mellett. Csatkarikája derékszögben vissza van hajlítva (ltsz.: 2020.2.2.2) (9. kép 5, 13. kép 1–2).
 7. Enyhén nyomott gömbtestű, halványkék töredékes, hiányos üvegpalack, enyhén benyomott aljjal, az 1. sz. váz bal lábfejénél (ltsz.: 2020.2.2.19) (10. kép 2, 14. kép 4).
 8. Négy darab, vékony, kerek, átlukasztott konvex (a–d) (ltsz.: 2020.2.2.5–8) (10. kép 3, 13. kép 3) és két préselt arcábrázolással díszített bronzkorong egymásba csúsztatva (e–f) (ltsz.: 2020.2.2.3–4), a 6. melléklet szomszédságában (10. kép 3, 13. kép 4).
 9. Csont szalagkarperec bronz szegeccsel és lyukakkal a 2. sz. váz csontjai között (ltsz.: 2020.2.2.15) (9. kép 6, 11. kép 3).
 10. Henger alakú, láncszemekkel összekapcsolt tagokból álló bronz nyaklánc töredéke kapoccsal a 2. sz. váz maradványai között (ltsz.: 2020.2.2.11) (9. kép 8, 11. kép 7).
 11. Bronzgyűrű, csonkakúp alakú, kék üveg, szardónix utánzat gyűrűkövel, a foglalat és a karika találkozásánál

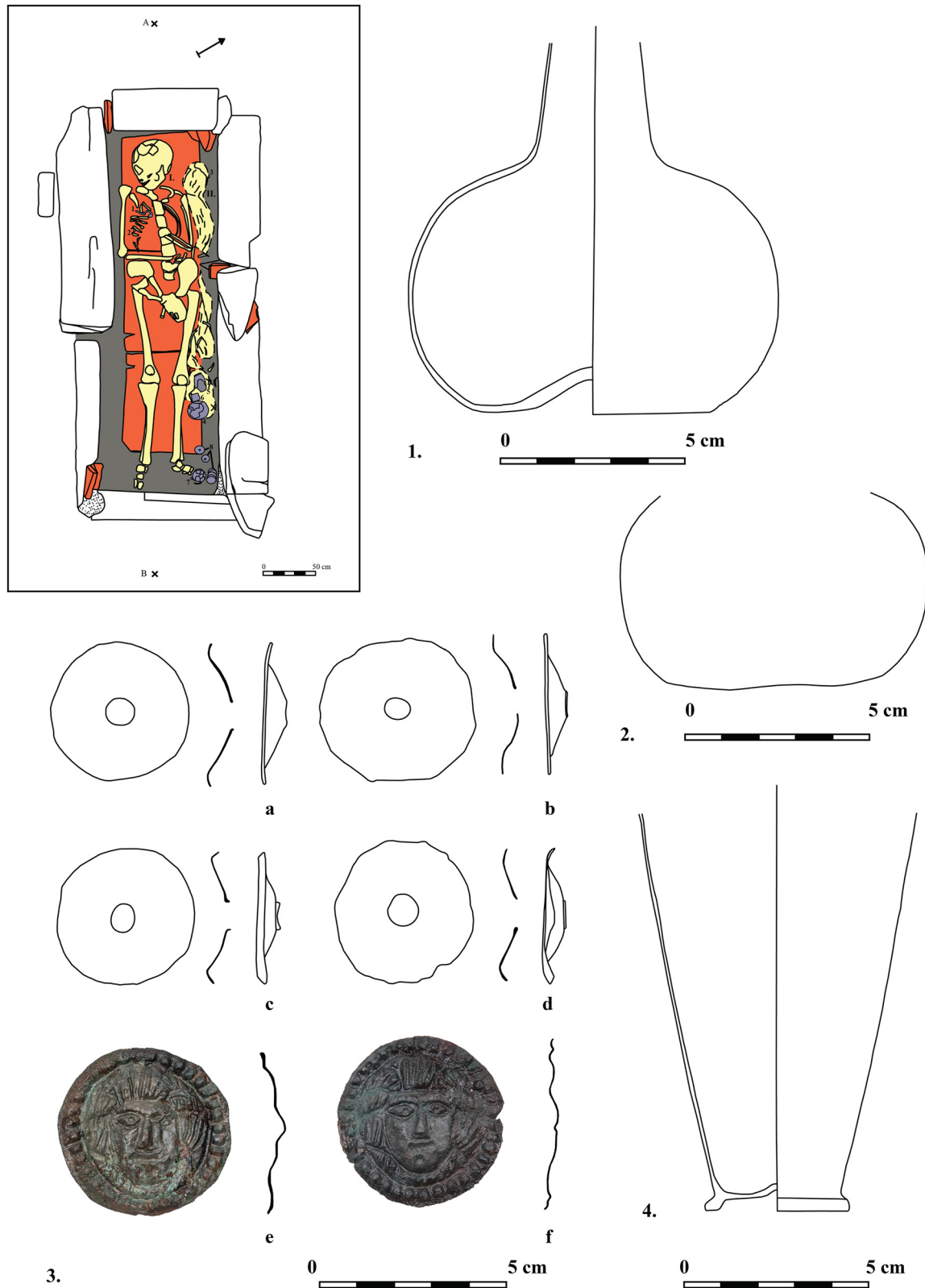
8. kép. A 2. sír rajza (jelkulcs – fehér: kő; szürke: föld; narancssárga: tegula, téglatöredék; pontozott: habarcs)
Fig. 8. Drawing of the 2nd grave (colour codes – white: stone; grey: soil; orange: tegula and brick fragment; pointed: mortar)

- két-két granulált gyönggyel a 2. sz. váz csontjai között (ltsz.: 2020.2.2.9) (9. kép 9, 11. kép 4).
12. Lencse alakú, rombusz keresztmetszetű, kék üveggyöngy a 2. sz. váz maradványai között (ltsz.: 2020.2.2.16) (9. kép 10, 11. kép 9).
 13. Sötétzöld, áttetsző, henger alakú, hatszög keresztmetszetű üveggyöngy, ugyanott (ltsz.: 2020.2.2.20) (9. kép 11, 11. kép 9).
 14. Henger alakú, sötétzöld, áttetsző, kerek keresztmetszetű üveggyöngy, ugyanott (ltsz.: 2020.2.2.21) (9. kép 12, 11. kép 9).
 15. Korrodált vas tűdarab (ltsz.: 2020.2.2.12) (9. kép 2).
 16. Vasgyűrű (?) töredékei a 2. sz. váz maradványai között (ltsz.: 2020.2.2.13) (9. kép 4).

9. kép. A 2. sír mellékletei. 1: aranyozott hagymagombos fibula (Nr. 1); 2: vastű (Nr. 15); 3: töredékes vasgyűrű (Nr. 2); 4: töredékes vasgyűrű(?) (Nr. 16); 5: bronz övcsat (Nr. 6.); 6: csont szalagkarperec (Nr. 9); 7: bronzlánc töredékei (Nr. 3); 8: bronzlánc töredékei (Nr. 10); 9: bronzgyűrű (Nr. 11); 10: kék lencsegyöngy (Nr. 12); 11: henger alakú, hatszög átmetszetű zöld üvegyöngy (Nr. 13); 12: henger alakú, kerek átmetszetű zöld üvegyöngy (Nr. 14)

Fig. 9. Grave finds from the 2nd grave. 1: crossbow (onion-knobbed) fibula (Nr. 1); 2: iron nail (Nr. 15); 3: piece of an iron ring (Nr. 2); 4: fragmented iron ring (?) (Nr. 16); 5: bronze belt buckle (Nr. 6); 6: fragmented bone bracelet (Nr. 9); 7: fragments of bronze armlace (Nr. 3); 8: fragments of bronze lace (Nr. 10); 9: bronze ring (Nr. 11); 10: blue glass pearl in lentil form (Nr. 12); 11: green cylindrical glass pearl with hexagon cross section (Nr. 13); 12: green cylindrical glass pearl with round cross section (Nr. 14)

10. kép. A 2. sír mellékletei. 1: gömbtestű üvegpalack (Nr. 4); 2: üvegpalack töredéke (Nr. 7); 3: átlukasztott konvex és préselt arcábrázolással díszített korong alakú övveretek (Nr. 8) (fotó: Deim Balázs); 4: magas, ívelt falú üvegpohár (Nr. 5)

Fig. 10. Grave finds from the 2nd grave. 1: glass bottle with spherical body (Nr. 4); 2: fragment of a glass bottle (Nr. 7); 3: round, convex belt fittings with hole and with pressed decoration (Nr. 8) (photo: Balázs Deim); 4: tall glass with curved wall (Nr. 5)

11. kép. Ékszerek. 1: 1. sír, Nr. 6; 2: 1. sír, Nr. 8; 3: 2. sír, Nr. 9; 4: 2. sír, Nr. 11; 5: 1. sír, Nr. 7–8; 6: 2. sír, Nr. 3; 7: 2. sír, Nr. 10; 8: 1. sír, Nr. 11–14; 9: 2. sír, Nr. 12–14 (Fotó: Deim Balázs)

Fig. 11. Jewellery. 1: 1st grave, Nr. 6; 2: 1st grave, Nr. 8; 3: 2nd grave, Nr. 9; 4: 2nd grave, Nr. 11; 5: 1st grave, Nr. 7–8; 6: 2nd grave, Nr. 3; 7: 2nd grave, Nr. 10; 8: 1st grave, Nr. 11–14; 9: 2nd grave, Nr. 12–14 (photo: Balázs Deim)

A mellékletek és viseleti elemek sírban való elhelyezkedése alapján a fibula (1) és az első vasgyűrű (2) biztosan az 1. számú, később betemetett, férfi elhunythoz tartozott. Minden egyéb ékszert (3, 9–11, 16) és gyöngyöt (12–14) a második számú váz maradványai között találtunk. Ezek alapján nő volt. A 4–5. üveg mellékletek a férfi váz bal lábának külső, északi oldalán, nagyjából térdmagasságban helyezkedtek el, de még a 2. sz. váz csontdarabjai között. A 7. számú üvegpalack viszont ezektől távolabb, az 1. számú váz bal lábfejnél volt. Nehezen eldönthető, hogy mely elhunyt mellékletét képezték. A három tárgy egyszerre, és külön-külön is bekerülhetett a temetkezésbe. A 4-es és 5-ös edények a korábbi váz csontjain, azok között vannak. Amennyiben azokat a férfi betemetésekor tették volna be, vélhetően nem a korábbi elhunyt maradványaira helyezik rá. Ezeket inkább a holttesttel együtt tölték odébb. Ez megtörténhetett a lábfejnél lévő palack esetében is, ugyanakkor ennek ellentmond a mellette elhelyezkedő veretek (8) helyzete, amelyek, mint később részletesen szó lesz róla, egy öv maradványai, és ebből kifolyólag a férfi viselet részei, ezért azokat tudatosan a férfival kívánták adni. Ilyenformán a palack is a később betemetett férfival kerülhetett a sírba. Természetesen mindezen megfigyelések ellenére sem kizárt, hogy a három tárgy összetartozott, és együttesen képezték

vagy férfi, vagy a nő sírmellékletét, ugyanis nem jellemző, hogy egy temetkezésbe csupán egy darab üvegpalackot helyeznének. A 4-es és 5-ös mellékletek között előkerült övcsat (6) a veretes öv része, a férfihoz tartozott.

A temetkezési rítus

A kőládás és szarkofágos temetkezés a késő római korban jellemző. Az itt megfigyelt konstrukció, a (gyakran újra felhasznált) lapokból összeállított kőláda készítése, a hézagok építési törmelékkel való kitöltése, a szabálytalan lefedés, a kőlapok *tegulákkal* való helyettesítése, és ugyanezek sír aljába helyezése általános, számos példát látunk ezekre Pannonia-szerte késő római temetőikben. Ulcisia eddig feltárt késő római temetőréseiben is tendenciózus: amennyiben kőládásírba temetkeznek, azok kivitele a kevés kivételtől eltekintve hasonló.²

²Szarkofággal csak elvétve találkozunk: Maróti és Topál (1980) 105, 22. sír. Csupán annyi a különbség az egyes ládasírok konstrukciójában, hogy az aljukat milyen módon alakítják ki: *tegulákkal* bélelik ki vagy ezek helyett kőlapot vagy falazótéglát alkalmaznak, vagy a pusztára földre fektetik az elhunytakat.

Ugyanez mondható el a sírláda újra és újra használatának gyakorlatáról. Amennyiben egy ilyen, az átlagosnál nyilvánvalóan nagyobb anyagi áldozattal járó „sírépítménybe” investáltak, akkor azt jellemzően sokáig használták. Kirívó példái ennek azok a kőládák, amelyekben korábban betemetettek csontjaiból képzett kupacokat találtak,³ amihez megfelelő időnek el kellett telnie az első temetéshez képest. Esetünkben a korábbi és a későbbi betemetések között nagyon sok idő nem telhetett el, mert a félretolt holttestek maradványai, bár igen rossz állapotban voltak, anatómiai rendben helyezkedtek el, amely arra utal, hogy a lágyrészek ekkorra még nem bomlottak el teljesen.

A MELLÉKLETEK ÉS A VISELETI ELEMÉK ELEMZÉSE

Viseleti elemek

Ékszerek. A sírokban három karperecet, egy pár fülbevalót, egy gyűrűt, két láncföredéket és három-három darab gyöngyöt találtunk.

Az 1. sírban talált bronz karperecek közül az egyik (6. *kép* 6, 11. *kép* 1) csavart (Riha 3.23, Facsády V., Lányi 9. típus),⁴ a másik (9) (5. *kép* 9, 11. *kép* 2) nyitott, egyszerű huzalkarperec, amelynek végét csepp alakban ellapították és bekarcolt pontkörökkel díszítették.

A csavart karpereceket 2–5 huzal összecsavarásával készítették, E. Riha megfigyelése alapján kétféle technikával: egy „maghuzal” körül vagy belül üreget hagyva.⁵ Ez kiegészíthető a balozsamegyesi és szalacscai kincsleletekben talált karpereceken vizsgálható szerkezettel, ugyanis ezekben aranytubusból álló szilárdító váz van.⁶

A sodrott karkötő késő római temetők igen jellemző lelete, Pannonia provincia 4. század második felére keltezhető temetkezéseiben is az egyik leggyakoribb karékszertípus, ugyanakkor a technika a 3. század közepén már biztosan megjelent, erre jó abszolút kronológiai támpontokkal rendelkező kincsleletek,⁷ valamint néhány keltezhető rétegből származó töredék szolgáltatnak bizonyítékot.⁸ Leggyakrabban bronzból találjuk, kivitelükben csekély a változatosság. Jellemzően nem egymagukban, hanem több azonos vagy egyéb típusú karpereccel együtt kerülnek elő nők sírjaiban, gyakran ugyanarra a karra halmozva.

A szentendrei darab három huzalból sodort, végei felé kissé elvékonyodó, hurkos-kampós záródású. Ezzel a

kivittel belesimul a pannoniai késő római temetőkben talált csavart karperecek meglehetősen uniformizált csoportjába. Szinte kivétel nélkül mindegyiken azonos – darabjaiban az itt közölt is megfigyelhető – zármegoldást látunk: a hurkot és a kampót a karkötő huzaljának visszahajlításával és -bújtatásával alakították ki, a végeket egy-egy fémhüvely alá rejtették, majd gyűrűkkel leszorították.⁹

A második karperec a nyitott, merev típusok közé sorolható. Kerek keresztmetszetű, egyik megmaradt vége csepp alakban kiszélesedik és ellaposodik, domború oldalába pontköröket és vízszintes rovátkákat karcoltak.

Az elkalapált és díszített végű karpereceket hagyományosan a kígyófejes/állatfejes karperecek közé sorolják, abból a feltételezésből kiindulva, hogy a 4. században népszerű formák az antik fémművességben nagy múltúnak számító kígyófejen végződő karékszerek végletekig leegyszerűsített kései változatai lennének,¹⁰ ugyanakkor nem minden esetben feltételezhető a kígyófej vagy bármilyen más állatalak megjelenítésének vagy stilizálásának szándéka ezek díszítésében. Igen változatos kivitelben kerülnek elő, a csepp alakú forma egy a sok közül.¹¹ A pontkör díszítés nagyon gyakori a késő római, fém és csont karperecek díszítésében. Ez a – függőlegesen egymás alá helyezett két pontkörből álló – mintavariáció egyéb motívumokkal kiegészítve is meglehetősen általános bronz karperecen.¹² E. Swift a szentendrei 1. sírban talált darabhoz közel álló formájú és díszítésű somogyszili karperec¹³ alapján hozta létre 23-as típusú végződésű alcsoportját, amely megállapítása szerint a rokon mintavariációkkal együtt egy sajátos pannoniai, noricum csoportot képez.¹⁴

Solva *castellum*ának temetőjében (Esztergom-Bánomi dűlő) a 175. sírban talált 4–6 éves kislány viseleti elemei között az itt tárgyaltakhoz igen hasonló, kúpos csüngőjű fülbevalóból (7–8, lásd később), sodrott és nyitott végű karperecből álló ékszeregyüttest tártak fel ugyancsak II. Constantius éremmel.¹⁵

⁹Ennél a provinciális csavart karperecek kivitele és zárszerkezetük megoldásainak repertoárja jóval színesebb (Facsády (2009) 47, 18. lábjegyzet), vagy lásd pl. E. Riha által a 3.23 típus gyanánt Augstból közölt példányokat: Riha (1990) 60. Brigantium (Bregenz, Raetia) 623. és 880. sírjaiban (Konrad (1997) 69, Taf. 40, 68), vagy pl. a pfaffenhofeni 2. (Keller (1971) 98, Abb. 28, 8), a Neuburg an der Donauban feltárt 10. sírban (Keller (1979) 118, Taf. 2, 10. sír 3) talált karpereceken kampó helyett gombot alkalmaztak a zárszerkezetben.

¹⁰Alföldi (1957b) 419; Facsády (2009) 48.

¹¹Lásd pl. Lányi 50. típus: Lányi (1972) Abb. 58. vagy az intercisai minta és formaváltozatok között a 14. és 37–38. típusok: Alföldi (1957b) 420, Abb. 90.

¹²Lásd pl. Lányi 6. és 11–17. típusok: Lányi (1972) Abb. 58 vagy pl.: Bata-szék-Kövesd-pusztá 15. és 109. sírok (Péterfy (1993) 2. tábla 15, 1; 15. tábla, 109, 1); Kisdorog-Hegyzsántók-dűlő, szőrvány (Péterfy és Várady (1988) 182, 4. tábla 2); Ságvár 169., 172., 264. és 283. sírok (Burger (1966) 115, Fig. 105, 169, 2; 116, Fig. 106, 172, 4, 5; 126, Fig. 115, 264, 4; 128, Fig. 117, 283, 2a); Esztergom-Bánomi dűlő 219. sír (Kelemen (2008) 51, 49. tábla 219, 5); Fenékpusztá 17. sír (Pekár (1955) 25, 3. kép, 17, 2) stb.

¹³Burger (1979) 32, Taf. 4, 43. sír, 2.

¹⁴Swift (2000), 153, Fig. 212.

¹⁵Kelemen (2008) 43–44.

³Lásd pl.: Esztergom-Bánomi dűlő temetőjének 173. sírja: Kelemen (2008) 43, 37–38. tábla.

⁴Lányi (1972) Abb. 60, 9; Riha (1990) 53; Facsády (2009) 47, 3. tábla.

⁵Riha (1990) 60.

⁶Facsády (2009) 47.

⁷Lásd a fentebb idézett szalacscai és balozsamegyesi kincsleleteket: Facsády (2009) 47.

⁸Riha (1990) 60, Tab. 74. Itt 2. századi rétegből származó csavart bronzhuzalt is közöl, ugyanakkor erről nehezen megállapítható meg, hogy egykor miként funkcionálhatott.

A 2. sírban talált korábbi, félretolt holttest maradványai között kerültek elő egy csont karperec (9) (9. kép 6, 11. kép 3) darabjai. A négy vékony csontszalag közül kettőn négy-négy kerek lyuk látható, amelyek mindkét darabon azonos kiosztásban helyezkednek el: kettő függőlegesen, szorosan egymás mellett, kettő pedig vízszintesen egyvonalban. Az egyikben bronz szegecs töredéke található.

Csontból faragott karperecek 4. századi temetőinkben, a fém példányokhoz hasonlóan, meglehetősen gyakorisággal fordulnak elő. T. Bíró M. megfigyelése szerint, amennyiben *in situ* találják meg, akkor jellemzően a bal karon, míg a fémből készületeket a jobbon.¹⁶ Nagyobb temetők publikált anyagát áttekintve ugyanakkor ez a megállapítás nem teljesen pontos.¹⁷ Fém karperecek leggyakrabban a jobb alkaron, de – mint, ahogy az 1. sírban is megfigyelhető – a balon is előkerülnek,¹⁸ csont karperecek leggyakrabban a balon, de nem kizárólag,¹⁹ amennyiben fém és csont karperecet együtt viselnek, akkor az a bal kézre összpontosul.²⁰

A 2. sírból származó darabokon nincs díszítés. Ez nem zárja ki, hogy egykor volt, de a karperec azon részei elpusztultak. A csontszalagokon található lyukak a végek egymásra csúsztatásával és szegecsekkel történő összefogásával járó általános záró megoldás nyomai. A lyukak ilyen kiosztása ugyanakkor nem jellemző.

A második temetkezésben két bronz láncötredéket találtunk. Mivel mindkettő töredékes és hiányos, nehezen megállapítható, hogy nyakláncként vagy karláncként definiálhatók, amelynek eldöntésében előkerülési helyük sem segít, mert a félretolt holttest maradványai közül kerültek elő a felsőtest csontdarabjai között. Ugyanakkor a 3. sz. darab (9. kép 7, 11. kép 6) analógiái karláncok,²¹ ezért minden valószínűség szerint ez is az volt.

Ez a flexibilis huzalkarperec típus jól ismert Britanniában és az észak-nyugati provinciákban, a Duna-vidéken az ottani

arányokhoz képest jóval ritkább.²² Pannoniában a szerkezetet Szabó K. írta le az intercisai 2222-es sírban előkerült ép darab alapján,²³ de már Lányi V. pannoniai, késő római temetők addig ismert emlékének alapján alkotott tipológiájában is szerepel (25-ös típus),²⁴ Facsádynál a X. karékszertípus.²⁵ A vékony bronzszalag kék, poliéder alakú üveggyöngyöket fog közre egymástól egyenlő távolságban, közöket pedig a szalagokra ráhúzott bronzhüvelyek töltik ki. Az analóg példányokon látszik, hogy a hüvelyeket még gyűrűkkel is leszorították. Ez az itt közölt darabon ma már nem vehető ki. Intercisában 330–341 között vert,²⁶ Fekeden Constans (330–335), I. Constantinus (330–335) és II. Constantinus (324–337) érmekkel együtt került elő.²⁷

A 10. sz. láncötredék (9. kép 8, 11. kép 7) henger alakú, bronz, gyűrűs tagolású elemekből áll, amelyeket a két végükön kialakított láncszemekkel kapcsolnak össze. A töredékek között megmaradtak a jellegzetes hurkos-kampós zárszerkezet darabjai is. Pannoniai késő római sírokban nem jellemző a csak fémelemekből álló láncok jelenléte. Általában üveggyöngy nyakláncokkal találkozunk, amelyeket fém zárszerkezettel kapcsolnak össze. A darab a gyöngyökkel és drágakövekkel díszített, egymásba hurkolt elemekből álló láncok (Facsády II. típus,²⁸ Pavesi VII. típus²⁹) nem túl finom és leegyszerűsített imitációjának tűnik. Mivel a vázmaradványok között három különböző gyöngyszemet is találtunk és nem került elő több zárszerkezet, nincs kizárva, hogy a gyöngyök egykor a lánc részét képezték. De ez a megoldás sem lenne különösebben jellemző a késő római tárgykultúrában, így feltehető, hogy a gyöngyök más szerepet kaptak a viselet díszítésében.

Ugyanitt, a 2. váz csontdarabjai között került elő egy köves gyűrű (11) (9. kép 9, 11. kép 4). Kör alakú foglalatban csonkakúp alakú szardónix utánzat kék üveget tartalmaz, amelynek két oldalán, a gyűrűtest és a foglalat találkozásánál két-két granulált gyöngy található.

Ez a gyűrűtípus tipikusan késő római forma. H. Guiraud 4c típusához sorolható, Facsády A. IV/a csoportjába (amely megfelel M. Henig IV, XV típusainak)³⁰ tartozik.³¹ Ugyan a birodalom egyéb területeiről³² és Pannoniából³³ egyaránt ismerünk hasonló felépítésű darabokat korábbra datálható leletkörnyezetből, ezt a vállon 1–3 granulált gyönggyel díszített gyűrűtípust leginkább 3. század végi, illetve 4. századi

¹⁶Bíró (1994) 27.

¹⁷Ez olvasható le Lányi V. munkájában közölt 22. képről is: Lányi (1972) 107, Abb. 22.

¹⁸Pannoniában lásd pl. Ottományi K. összegzését a budaörsi *vicus* temetkezéseiben talált karperecek elhelyezkedéséről: Ottományi (2016) 203; vagy a somogyszili 25., 37., 82., 83., 93., 96., 127., 129., 141., 143. és 145. sírokat: Burger (1979) 26, Abb. 15; 30, Abb. 24; 43, Abb. 55; 44, Abb. 56; 46, Abb. 62; 47, Abb. 66; 54, Abb. 82; 55, Abb. 83; 58, Abb. 90; 59, Abb. 93; 59, Abb. 95. A provinciákban pl. Brigantium (Bregenz, Raetia) 844. és 880. sír: Konrad (1997) 243, 246.

¹⁹Pl. Ságvár 86. és 267. sírok (Burger (1966) 108, 127); Esztergom-Bánomi dűlő 103. és 152. sírok (Kelemen (2008) 32, 39); Esztergom-Arany János utca 3. sír (Kelemen (2008) 172); Somogyszil 75., 80. és 102., sírok (Burger (1979) 41, Abb. 49; 42, Abb. 53; 50, Abb. 71.) stb.

²⁰Lányi (1990) 249. További példák: Pannonia: Budapest-Gazdagrét 106. sír (Zsidy (1987) 58); Keszthely-Dobogó 74. és 102. sírok (Sági (1981) 44, 65); Bátaszék-Kövesd pusztá 118. sír (Péterfy (1993) 71); Esztergom-Bánomi dűlő 84., 152., 156., 172., 182., 191., 238., 282. és 304. sírok (Kelemen (2008) 29, 39, 40, 43, 45, 46, 55, 64, 68–69); Somogyszil 25., 52., 69., 80. és 143. sírok (Burger (1979) 26, Abb. 15; 34, Abb. 35; 39, Abb. 46; 42, Abb. 53; 59, Abb. 93) stb. Provinciák: Brigantium (Bregenz, Raetia) 540., 635., 716., 827., 880. és 905. sírok (Konrad (1997) 220, 227, 234, 242, 246, 248).

²¹Intercisa 2222. sír (Szabó (1978) 292, Taf. 10, 1); Ságvár 328. sír (Burger (1966) 133, Fig. 120, 328, 1); Aquincum (Facsády (2009) 49. Kat. 216); Feked „A” sír (Fazekas (2007) 352, 2. tábla 15).

²²Swift (2000) 124, Fig. 152.

²³Szabó (1978) 292.

²⁴Lányi (1972) Abb. 60, 25.

²⁵Facsády (2009) 49.

²⁶Szabó (1978) 292.

²⁷Fazekas (2007) 351–352.

²⁸Facsády (2009) 59, Pl. Nr. 222.

²⁹Pavesi (2001) 95, Pl. Nr. 32, Pl. Tav. 5.

³⁰Facsády (2009) 31, 1. tábla.

³¹Guiraud (1989) 188, Fig. 26.

³²Pl. Guiraud (1989) 191 vagy Deppert-Lippitz (1984) 26, Abb. 21 és 27. Abb. 22.

³³Facsády (2009) 32.

temetkezésekben találjuk. A 2. sírban előkerült változat, kerek foglalatú, csonkakúp alakú gyűrűkövel és vékony gyűrűtesttel, ezek között is egy külön csoportot képez. Analógiája egy a budaörsi *vicus* temetőjének 230. sírjából származó töredékes példány.³⁴ Ugyanilyen kerek és azonos, kétszínű nicolopaszta „követ” tartalmaz egy brigetói gyűrű is, de itt a foglalatot fonott szárlátét veszi körbe.³⁵ Az aquincumi analóg formájú gyűrű ülő Iuppitert ábrázoló, hasonlóan kétszínű üveggemmat magába foglaló rekeszt gyöngysor keretezi.³⁶ Ide sorolhatunk még egy Intercisából közölt gyűrűt is fogakkal ellátott foglallal.³⁷ Ezeken kívül hasonló felépítésű, de gyakran inkább az oválishoz közeledő fejfel rendelkező darabokat ismerünk Intercisából,³⁸ Ságvárról,³⁹ Majsról,⁴⁰ Halimbáról⁴¹ és Somogyszilból,⁴² amennyiben van erről adat, sírokból.

Érdekes megfigyelés, hogy úgy látszik, ezt a gyűrűtípust férfiak és nők egyaránt hordták, ugyanis előfordul hagymagombos fibulával eltemetett férfi kezén,⁴³ és egyértelműen női sírokból is.⁴⁴

A sírokból talált két másik, egy töredékes és egy töredék, vasgyűrű definiálása állapotukból kifolyólag bizonytalan. A 2. sír első vázánál talált darab (2) egy ovális keresztmetszetű karika töredéke, az elhunyt mellkasára hajtott bal kezének csontjai között került elő, a második váz csontjai között feltárt (16) vékony pántgyűrű lehetett. A korrodált vasdarabokból a tárgyak egyéb jegyeire következtetni nem tudunk.

Az első sír korábban elhantolt tetemének maradványai között fellelt fülbevaló (7–8) (5. kép 7–8, 11. kép 5) jellegzetes késő római típus. A kampós-hurkos végű, zárt, nyitható karikájú fülbevaló függővel vagy anélkül (Perok 1.3, Riha 6.2.2, Milovanović II/c, Lányi 4., Facsády III típus, b alcsoport)⁴⁵ meglehetősen hosszú életű forma, számos variációban már az 1–2. században felbukkan és a 4. század végéig

használatban marad.⁴⁶ A csonkakúp/-gúla alakú függővel ellátott változatai, amelyek legszebb példái a granulált díszítésű, nemesfémből készült Hercules-bunkót imitáló csüngőjű darabok, a 3. századtól jelentkezők,⁴⁷ egyszerűbb, ezüstből és bronzból készült példányait nagy számban találjuk 4. századi temetők sírjaiban a dunai provinciákban és a Rajna-vidéken. Pannoniában a 4. század közepétől datálható temetkezésekben jellemző viseleti elem. Az első sírban előkerült bronz, hurkos-kampós karikájú példányok függője gyűrűszerű szelvényekkel tagolt csonkakúp alakú, belül üreges. Hasonló kivitelű kúp nem túl gyakran jelentkezik a régészeti emléanyagban, inkább találkozunk annak sűrű, spirális drótszerű tagolásával különösen Pannoniában.⁴⁸ Darabjainkhoz igen hasonló az intercisai 1185. sírből származó,⁴⁹ valamint az esztergomi Bánomi-dűlőn feltárt temető 331. sírjából való, szokásossal ellentétes irányban felfüggesztett csüngőjű fülbevalópár,⁵⁰ továbbá közel áll hozzájuk a somogyszili 55. és 63. sírokból talált fülbevalók díszítése.⁵¹ Hasonlóan szélesebb elemekkel tagolt Lauriacum Espelmayrfeld temetőjének 16a sírjából származó darab, bár közölt rajza alapján a miénknél szabálytalanabb kivitelű.⁵² Mivel ezen a fülbevalótípuson a kúp végén gyöngy van, ezért feltehető, hogy a sírből származó, két, egy henger és egy nyomott gömb alakú gyöngy (12–13) a fülbevalókhoz tartozott, amit a darabok kivitelének nem teljes azonossága sem feltétlenül zár ki. Mint ahogy a karperecek tárgyalásakor már említettük, Solva *castellum*-ának temetőjében 4–6 éves lánygyermek sírjában a szentendreihez hasonló, fülbevalóból, sodrott és nyitott végű karperecekből álló ékszergyűtest tártak fel II. Constantius éremmel.⁵³

Fibula. A második sírban feltárt 1. váz (férfi) mellkasának jobb oldalán előkerült, réztövezetből (bronzból) készített hagymagombos fibula (1) (9. kép 1, 12. kép) tője vasból van, eredetileg pedig teljes felületét aranyozás díszíthette. Tűszerkezete a típusra jellemző csuklókaros megoldás. Az állított téglalap keresztmetszetű csuklókar felső oldala tagolt és a kengyel tövében mindkét oldalon rovátkolt, végeit

³⁴Ottományi (2016) 69, 32. kép, 230, 2, 41. tábla, 1.

³⁵Szőny, Belpusztai I. alsó tábla, földvár: Gesztelyi (2001) 83, Nr. 85.

³⁶Budapest, Bécsi út 98–102., 4. sír: Facsády (2009) 94, Nr. 28.

³⁷Alföldi (1957b) 416, Schmucksachen Nr. 65, 77. tábla 2. Nehezen kivehető a fotón és a leírás alapján sem egyértelmű, hogy szárlátét, esetleg gyöngysor keretezi-e a befoglalt „követ”.

³⁸Alföldi (1957b) 414, Schmucksachen Nr. 9, 77. tábla, 7, 416, Schmucksachen Nr. 65, 77. tábla 2.

³⁹284. sír: Burger (1966) 129, Fig. 117, 284, 1.

⁴⁰34. sír: Burger (1972) 73, 30. kép, 34, 21.

⁴¹Ezt összesen hat gyönggyel díszítették oly módon, hogy a „szokásos” két-két vállon található mellett az ovális rekesz legszélesebb pontjaira is elhelyeztek egyet-egyet egymással szemben: Csirke és Palágyi (2005) 55, 22.1.3.

⁴²Somogyszil, 30. és 52. sírok: Burger (1979) 27, 34, Taf. 5, 30, 1, Taf. 11, 52, 5b.

⁴³Pl. Pannoniában: a Budaörsi *vicus* temetője 230. sír, hagymagombos fibulás férfi bal kezén (Ottományi (2016) 69) vagy Halimba, szintén hagymagombos fibulás sírban (Csirke és Palágyi (2005) 55). A provinciákban: Asturis (Zwentendorf, Noricum), 31. sír: Gorbach (2016) 118.

⁴⁴Pl. Majs, 34. sír (Burger (1972) 73); Ságvár, 284. sír (Burger (1966) 129, Fig. 72); Aquincum, Budapest-Bécsi út 98–102, II. sírmező, 4. sír (Topál (2003) 62); Somogyszil, 30. sír (Burger (1979) 27, 34) stb.

⁴⁵Perok (2012) 19; Riha (1990) 71; Milovanović (2003) 133, Pl. 2; Lányi (1972) 88, Abb. 65, 4; Facsády (2009) 74, 5. tábla.

⁴⁶Milovanović (2003) 135; Perok (2012) 19.

⁴⁷Perok (2012) 19–20.

⁴⁸Pl. Budapest, Gazdagrét, 50. és 90. sírok (Zsidi (1987) 47, 6. kép, 25, 1; 57, 11. kép, 90, 1); budaörsi római *vicus* temetője 242. sír (Ottományi (2016) 71, 33. kép, 242, 1); Ságvár 80., 113., 200. és 267. sírok (Burger (1966) 107, Fig. 99, 80, 2; 110, Fig. 101, 113, 2a; 120, Fig. 109, 200, 4; 126, Fig. 115, 267, 4); Esztergom-Bánomi-dűlő 9., 329. és 175. sírok (Kelemen (2008) 17, 16. tábla 30; 73, 16. tábla 31; 43, 39. tábla 175, 1); Somogyszil 68., 82., 133. és 145. sírok (Burger (1979) 38, Taf. 12, 68, 1a; 43, Taf. 16, 82, 1a–b, 2a–b; 56, Taf. 23, 133, 1a; 60, Taf. 25, 145, 1a) stb.

⁴⁹Vágó és Bóna (1976) 95, Taf. 22, 1185, 1–2, Taf. 40. 11–12.

⁵⁰Kelemen (2008) 74, 16. tábla 32. Hasonló megoldás figyelhető meg a budaörsi *vicus* temetőjének 347. sírjában talált fülbevalón is: a gúla széles végével kapcsolódik a karikához, keskeny végéhez rögzítették a gyöngyöt: Ottományi (2016) 99, 49. kép 1, 36, 2. Ugyanakkor mindkét tárgy esetében felmerül az utólagos, téves összeillesztés lehetősége is.

⁵¹Burger (1979) 35, Taf. 11, 55, 1b; 36, Taf. 12, 63, 1.

⁵²Kloiber (1962) 35, 12. tábla, 16. sír, 1–2a; Kelemen (2008) 74, 16. tábla 32.

⁵³Kelemen (2008) 43–44.

12. kép. Hagymagombos fibula (2. sír, Nr. 1) (Fotó: Deim Balázs)

Fig. 12. Crossbow (onion-knobbed) fibula (2nd grave, Nr. 1) (Photo: Balázs Deim)

pedig egy-egy borda és hagymára emlékeztető gombok zárják. Az erősen ívelt kengyel trapéz keresztmetszetű, oldal-lapjain díszítetlen, míg felső oldalán két hosszanti irányú mélyített sáv között karcolt, döntött rovátkolt minta figyelhető meg. A fibula kengyelére merőlegesen illeszkedő harmadik gomb hiányzik. Az erős ívű kengyelszakasz tűtartó felé eső végénél egy keresztirányú borda van, amit rovátkolás díszít, majd a kinyújtott, lapos, lekerekített végű kengyelrész (láb) egy kis beugrás után következik (itt eredetileg felcsavart drótszál lehetett). A tűtartó fölé eső kengyelrész (láb) díszítése jellegzetes: középen hosszanti irányban karcolt, a kengyelen megfigyelhető iránnyal ellentétesen döntött rovátkolásos és 2-2 + 3-3 pontkör figyelhető meg.

A férfi váz bordakosarának jobb oldalán volt, viseleti helyzetnek megfelelően. Ez a pozíció megfelel a pannoniai késő római temetkezésekben megfigyelt szokásnak, ezekben ugyanis többségében a jobb vállnál kerül elő hagymagombos fibula.⁵⁴

A hagymagombos fibulák (*Zwiebelknopffibeln*, *crossbow brooch*, *onion-knobbed fibula*) a késő római időszak legnépszerűbb típusaként tarthatók számon, melyek az egész Római Birodalom területén elterjedtek voltak.⁵⁵ Formai előzményükként a csuklósszerkezetű T-fibulák késői fejlődési állomására helyezhető darabok határozhatók meg.⁵⁶

A hagymagombos fibulák gyártásával kapcsolatban korábbi kutatások során felvetették, hogy esetleg nagyobb állami műhelyekben készítették őket, ilyen nagy méretű központi műhelyre azonban egyelőre nincs egyértelmű

régészeti bizonyíték.⁵⁷ Készítésük ugyanakkor több lelőhelyen egyértelműen igazolható az előkerült modellek, félkész és rontott darabok alapján.⁵⁸ A műhelykérdés vizsgálatához több kutatás során a fibulák anyagösszetételére vonatkozó információkat is igyekeztek figyelembe venni.⁵⁹ A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy a gyártás több kisebb műhelyben egyértelműen folyt, a díszítések közti nagy fokú hasonlatosság pedig inkább a lemintázásnak, a nemesfémből készített darabok utánzásának köszönhető.⁶⁰

A hagymagombos fibulák férfi viseleti tárgyként határozhatók meg, katonák és hivatalnokok öltözkééhez tartozhattak hozzá. A téma vizsgálatához többnyire az írott forráshelyek mellett a képi ábrázolásokat, valamint a temetkezések anyagát veszik figyelembe.⁶¹ A köpenyt többnyire a jobb vállon rögzítették egyetlen hagymagombos fibulával, melynek tűszerkezete a tűzéskor lefelé nézett.⁶²

⁵⁷Kovrig (1937) 25; Patek (1942) 73; Burger (1966) 143; Riha (1979) 171; Petković (2010) 123; Paul (2013) 35; Van Thienen (2017) 4.

⁵⁸Meg kell említeni, hogy itt nemcsak katonai, hanem civil jellegű lelőhelyek is említhetők. Köln, Moosber bei Murnau, Vindonissa, Flavia Solva, Iuvavum, Kalsdorf, Brigetio, Carnuntum, Keszthely-Fenekpuszta, Siscia, Vindobona (Paul (2013) 290. lábjegyzet; Sey (2013) Kat. 180; Knauseder (2014) 149, Abb. 5. 27; Cociş (2019) 55–56, 60; Sáró (2021) 164, Cat. 9, Fig. 5).

⁵⁹Swift (2000) 81–88; Van Thienen (2017) 4.

⁶⁰Paul (2013) 36; Van Thienen (2017) 4.

⁶¹Keller (1971) 27; Zabehliczky (1980) 1101–1107; Paul (2013) 36–38, 298–299. lábjegyzet, Abb. 8–10; Tóth (2015) 363–368; Van Thienen (2017) 5.

⁶²Keller (1971) 27; Lányi (1972) 98, Abb. 16–17; Merczi (2012) 501; Paul (2013) 36; Ottományi (2016) 209, 84. kép 1. A bal vállnál ábrázolt fibulára példa: Paul (2013) Abb. 9. Hagymagombos fibula a bal vállnál, illetve a mellkason is előkerült temetkezésekben, pl. a bal vállon volt fibula Budaörs 345. sírban (Ottományi (2016) 99), Esztergom-Bánomi dűlő (*castellum* temetője) 114. sírban (Kelemen (2008) 34), Esztergom-Kossuth Lajos utca (*vicus* temetője) 34. sírban (bal váll felett) (Kelemen (2008) 179) és 44. sírban (Kelemen (2008) 180), Keszthely-Dobogó 34. sírban (Sági (1981) 19), Ságvár 20. sírban (Burger (1966) 184, Fig. 10). Mellkason középtájon került elő Budaörs 169. sírban (Ottományi (2016) 55), a mellkas bal oldalán Esztergom-Bánomi dűlő 141. sírban (Kelemen (2008) 37), Esztergom-Kossuth utca Lajos. 19. sírban (Kelemen (2008) 177) és Ságvár 196. sírban (Burger (1966) 191, Fig. 51) stb.

⁵⁴Ottományi (2016) 209.

⁵⁵Schmid (2010) 46.

⁵⁶Patek (1942) 71; Schmid (2010) 45–46; Paul (2013) 24. A formafejlődésre vonatkozó korábbi elképzelés volt, hogy a hagymagombos fibulák az aláhajtott lábú fibulákból vezethetők le: Almgren (1923) 88; Kovrig (1937) 25. Egyes szerzők, mint például Kovrig I. vagy E. Riha szerint az aláhajtott lábú fibulák hatása az ívelt kengyelszakasz tűtartó felőli végén feltekert drótszál-díszítésben vagy azt utánzó ornamentikában fogható meg. Ugyanakkor E. Riha hangsúlyozta, hogy ez nem elengedhetetlen jellemzője a hagymagombos fibuláknak, és ő is a csuklósszerkezetű T-fibulákat adta meg előzményként: Kovrig (1937) 25; Riha (1979) 171.

A nemesfémből készített fibulák rangjelzőként, *insigniaként* szolgálhattak, különleges alkalmakra ajándékként is adhatták őket.⁶³

A temetkezések anyaga jó támpontként szolgál a viselői kör meghatározásában, hiszen hagymagombos fibulák alapvetően férfiak sírjaiból kerülnek elő.⁶⁴ Ugyanakkor néhány esetben gyerekek és nők temetkezéseiben is megtalálhatók.⁶⁵ Tóth E. szerint a kis méretű darabok is gyerekek viseletéhez köthetők.⁶⁶ Legproblematisabbnak a női sírokban történő feltűnésük tekinthető, amit egyes szerzők téves meghatározásra vagy a leletek közötti keveredésre vezettek vissza.⁶⁷ További megoldási lehetőségként vetette fel H. Zabehlicky, hogy ezeket a fibulákat átörököthették, és így találtak utat a női és gyerektemetkezésekbe.⁶⁸

A 2. kólada sírból előkerült hagymagombos fibula formai és díszítésbeli jellegzetességei alapján a Keller–Pröttel 3–4/B altípussal feleltethető meg. A Keller–Pröttel 3–4 típus jellemzői között sorolható az állított téglalap vagy trapéz keresztmetszetű csuklókar és az ívelt kengyelrészről hosszabb, kinyújtott kengyzszakasz (láb).⁶⁹ További különbségek a kinyújtott kengyelrész díszítésében mutatkoznak: itt megjelenhetnek geometrikus bordák és vésések (3–4/A), körárkok, pontkörök és körszemek (3–4/B), volutapárok (3–4/C) és három- vagy négyszögletes, illetve trapéz alakú

bemélyedések (3–4/D).⁷⁰ A Keller–Pröttel 3–4 minden térségben fellelhető, mind a *limes* mentén, mind pedig a belsőbb területeken előfordul.⁷¹

Kinyújtott kengyzszakaszán pontkör díszítés figyelhető meg, melyek közül kettő-kettő pontkör pár a tűszerkezet felőli, három-három pontkör pár pedig az azzal ellentétes végre esik. Ez a díszítési megoldás szerepel Patek E. ábráján,⁷² Lányi V. összefoglalásában pedig megfelel a 17. díszítésnek,⁷³ míg E. Swift felosztásában a Keller–Pröttel 3–4 típus b2 díszítésével azonosítható.⁷⁴ A Swift/3–4/b2 díszítésű hagymagombos fibulák meglehetősen széles körű elterjedést és nagy népszerűséget mutatnak, feltűnnek a Rajna–Duna vidéken a *limes* mentén, illetve a belsőbb területeken, de Nagy-Britannia keleti részén is megtalálhatók. Az E. Swift által vizsgált darabok közül Raetiában, Noricumban és Pannoniában a körrel–pontkörrel díszített fibulák majdnem fele a b/2 díszítési sémát követte.⁷⁵ A fibula ívelt kengyelének felső oldalán vésett, rézsút futó rovátkolt minta húzódik végig. Ez a díszítési séma megfelel a Patek E. munkájában a T. XXIX. 1 mintának,⁷⁶ míg E. Swift rendszerében az E9 kengyeldíszítésnek.⁷⁷ Az E9, azaz két egyenes vonal között jobbról balra döntött vonalak (|/|/) Keller–Pröttel 3–4 fibulák kengyelén nem igazán tűnnek fel a Rajna-vidéki és Nagy-Britanniai leletanyagban, ilyen darabok leginkább a Duna-vidéki provinciákban vannak jelen.⁷⁸

A szentendrei fibulával megegyezően E9 és B2 díszítések együttesen figyelhetők meg például Balatonlelle–Rádpusztá–Agyagbányáról (A sír),⁷⁹ Augstból,⁸⁰ Kaiseraugst környékéről (4. sír),⁸¹ Viminaciumból⁸² és talán az esztergomi *vicus* temetőjéből (A4 sír)⁸³ előkerült fibulákon. A kinyújtott kengyelrész vonalkázott E9 díszítése azonban ezek egyikén sem volt jelen. Ismert fibula Esztergom *vicus*ának temetőjéből (9. sír) E9–B2 díszítésekkel, valamint a kinyújtott kengyzszakaszon további kiegészítő díszítéssel is.⁸⁴ A Baselben feltárt temető 317. sírjának fibuláján E9–B2 díszítések, valamint a kinyújtott kengyelrészén vízszintes vonalkázás látható.⁸⁵ A Stadtbergen (Németország) lelőhelyről

⁶³Keller (1971) 27; Tóth (1985) 32, 35–36, 40; Deppert-Lippitz (2000), 46–53; Petković (2010) 121–123; Paul (2013) 36–37; Tóth (2015) 370–375; Van Thienen (2017) 15–16, Tab. 3.

⁶⁴Lásd pl. Budaörs és Páty: Merczi (2016) 464; Merczi (2019) 44, vagy Esztergom–Bánomi dűlői és Esztergom–Kossuth Lajos utca: Esztergom–Bánomi dűlő, 24 sírből 20 sírban, Esztergom–Kossuth Lajos utca, 15 sírből 13 sírban: Merczi (2012) 501, 470. lábjegyzet.

⁶⁵Pl.: fiúgyermek: Esztergom–Bánomi dűlői temetőben három sír, Esztergom–Kossuth Lajos utcai temetőben egy sír (egy kivételével 10 évnél idősebb korban haltak meg) (Merczi (2012) 501, 470. lábjegyzet). A Pécs–Széchenyi tér–Belvárosi Plébániatemplom lelőhelyen 1939-ben folytatott ásatáson előkerült R/214. sírba gyermeket temettek. A publikáló feltételezte, hogy az elhunyt fiú volt (Fülep (1977) 40–41). A Ságváron feltárt temetőben két gyereksírból került elő hagymagombos fibula, amelyek közül az egyik a váz jobb kulcsontjánál volt (Burger (1966) 111, 133, 142), Keszthely–Dobogón a 47/48. gyereksírban a jobb vállon, a 84. sírban a jobb mellkason volt hagymagombos fibula (Sági (1981) 21–24, 49, Abb. 7, Abb. 33). A somogyzili temető 64–65. kettős gyermektemetkezésében a mélyebben fekvő váz vállánál egy hagymagombos fibula volt (Burger (1979) 37). Nők: A ságvári temető több sírjában nőként meghatározott egyének esetében említettek hagymagombos fibulát a jobb váll, a jobb mellkas és a bal kulcsont környékén (Burger (1966) 103, 110, 121, 143, Fig. 32, Fig. 58). Nem volt viseleti pozícióban: Esztergom–Bánomi dűlői és Esztergom–Kossuth Lajos utcai temetőben egy-egy sírban (Merczi (2012) 501, 470. lábjegyzet), valamint Ságváron négy sírban (Burger (1966) 101, 116, 131, 142, Fig. 9, Fig. 46). Keszthely–Dobogón egy női sírban ugyancsak hagymagombos fibula volt (Sági (1981) 11, 123, 14. lábjegyzet, Abb. 2).

⁶⁶Tóth (1985) 38.

⁶⁷Lányi (1972) 80.

⁶⁸Zabehlicky (1980) 1100.

⁶⁹E. Keller még különbséget tett a két típus között, a Keller 3 fibulák ívelt kengyele keskenyebb, mint a kinyújtott rész (láb), míg a Keller 4 esetében a két rész szélessége megegyezik (Keller (1971) 37–38). Mivel ezt a különbséget olykor nehéz kimutatni, így P. M. Pröttel a két típust összevonta (Pröttel (1988) 357). A típus adatai összefoglalóan: Swift (2000) 14–15, Tab. A.

⁷⁰Keller (1971) 37–39; Pröttel (1988) 357–359, Abb. 4a–b; Swift (2000) 14–15, 43.

⁷¹Swift (2000) 43, 275–280, Fig. 42.

⁷²Patek (1942) T. 30. 3. Itt szimpla karikákkal van jelölve.

⁷³Lányi (1972) Abb. 50.17.

⁷⁴Swift (2000) 43, Fig. 48.

⁷⁵Swift (2000) 43, 280–282, Fig. 44, Fig. 49.

⁷⁶Patek (1942) T. 29. 1.

⁷⁷Swift (2000) 61.

⁷⁸Swift (2000) 61, 285, Fig. 65.

⁷⁹Németh (2018) 95, 1. tábla 5.

⁸⁰Riha (1979) 175, Taf. 54. 1479.

⁸¹Riha (1994) 149, Taf. 37. 2735.

⁸²Redžić (2007) 68, T. 36. 370.

⁸³Kelemen (2008) 172, 295, 85. tábla 4, 1.

⁸⁴Kelemen (2008) 174, 299, 89. tábla 9, 1.

⁸⁵Degen és Graf (1957) 156–157, Abb. 71.

(sír?) előkerült darabon az E9–B2 díszítések ugyancsak együtt szerepelnek, továbbá a kinyújtott kengyelszakaszon kettős, balról jobbra döntött vonalkázás látható.⁸⁶ Ki kell még emelni, hogy a tárgyalt szentendrei darab díszítéseivel teljesen megegyező kombináció látható egy Somogy megyéből, Büssü-Halastói agyagbányáról, állítólag sírből⁸⁷ előkerült,⁸⁸ továbbá egy pécsi földsírban talált⁸⁹ fibulán is.

A Keller–Pröttel 3–4 használatát P. M. Pröttel 330–400/410 közé tette, az E. Keller által megadott⁹⁰ 380-as záró dátumot túl korainak találta.⁹¹ Az egyes változatok esetében szűkebb időintervallumot is igyekezett meghatározni. A 3–4/B fő használati időszakát a 4. század második felére helyezte, ugyanakkor egy Lingenfeldből előkerült darab alapján gyártásukkal a 4. század közepe előtt is számolt.⁹²

M. Paul temetkezésekből és egyéb keltezett kontextusokból előkerült darabokat gyűjtött össze vizsgálataihoz, melynek során arra a megállapításra jutott, hogy ez az altípus a század első felében ugyanolyan arányban volt jelen, mint a század második felében.⁹³ A használati időszak kezdetére vonatkozóan elfogadta a P. M. Pröttel által megadott kezdődátumot (330), és kifutásuk szerint is a 4. század végéig, 5. század elején történhetett, bár a sírből előkerült, éremmel keltezett darabok alapján záródátumként inkább 380 tűnhet felvethetőnek.⁹⁴

A kronológiai kérdésekhez kapcsolódóan említést lehet tenni a 3–4/B típus jellegzetes díszítési módjának, a pontkör-körárok párok számának változásában mutatkozó tendenciáról. E. Keller megállapította, hogy a hagymagombos fibulák formafejlődése során ezeknek a díszítő motívumoknak a száma típusról típusra (Keller 2, 3, 4) fokozatosan növekedett.⁹⁵ M. Paul a 3–4/B díszítéseit vizsgálta részletesen kronológiai összefüggéseket keresve. A vizsgált fibulákon a pontkör-körárok párok száma egy és nyolc között adható meg. A szentendrei 2. kőláda sírből előkerült fibulát öt pontkörpár díszíti, így részletesebben ezt a díszítést érdemes vizsgálni. Ez a megoldás a 346 elé keltezhető tárgyaknál csak kis számban van jelen, majd a 347/348–364 közé tehető darabok esetében már gyakoribb, míg a 364–378 közé

datálható fibuláknál uralkodó kivitelezési módnak számít. 378 után viszont az áttekintett példák között ez a megoldás nem volt jelen.⁹⁶ Összegezve tehát M. Paul adatait megállapítható, hogy a 3–4/B fibulák öt pontkörrel/körárokkal 347/348 és a Valentinianus kor során voltak jelen.

A Budaörsön feltárt temetőben négy ide vonatkozó fibulát díszít öt pontkörpár. Ezek a darabok nagyrészt biztosan a 4. század közepére, második felére keltezhetők,⁹⁷ egy fibula⁹⁸ ugyanakkor 335–337-re tehető éremmel került elő. A sírba tett galléros peremű korsó alapján Ottományi K. viszont ezt a sírt is a 4. század második felére, végére datálta.⁹⁹

A 2. kőláda sírban nem voltak érmek, így a szentendrei hagymagombos fibula a kronológiai kérdésekhez nem járul hozzá új adatokkal. A tárgyat a fentebb összegzett adatok alapján lehet datálni a Keller–Pröttel 3–4/B besorolás szerint 330/347–348 és a 4. század vége – 5. század eleje közé.

Gyöngyök. A késő római időszakban a női viselet jellegzetes tartozékeként említhetők a gyöngyökből készült ékszerek. Drágakövek imitációjaként üveget használtak, továbbá fél-drágaköveket, gagátot, borostyánkövet, korallt és csontot is alkalmazhattak, formaviláguk és díszítésük pedig az anyag tulajdonságaitól és a technikai színvonalától függően mutat változatosságot. A típusok meghatározásában szerepet játszhat az anyag, a forma, a szín és a méret.¹⁰⁰

A két szentendrei kőládasírban összesen hat különálló gyöngy volt, de ezekhez tartozó kapocs vagy annak maradványa nem került elő. A gyöngyök mindegyike üvegből készült, formában és színben pedig egyaránt kisebb variabilitást mutatnak.

1. Kék, áttetsző, nyomott gömb alakú gyöngy (1. sír, 13) (5. kép 13, 11. kép 8). Típus: Van der Sleen Fig. 5. 1, Riha 11. 11, Swift Abb. 98. 2. Datálás: kora és késő császárkorban is ismert forma.¹⁰¹
2. Sötétzöld, áttetsző, henger alakú, kerek keresztmetszetű gyöngy (2. sír, 14) (9. kép 12, 11. kép 9). Típus: Van der Sleen Fig. 4. 8, Guido Fig. 37. 4 forma, Tempelmann–Maczyńska Gruppe XV. type 137, Riha 11. 16, Swift Abb. 98. 3. Datálás: pannoniai és raetiai sírleletek alapján a

⁸⁶Keller (1971) 233, Nr. 15, Taf. 10, 14.

⁸⁷Az 1950-ben előkerült leletek ajándékként kerültek be a kaposvári múzeumba. A fibula valamelyik vállon volt, a bokák között és a jobb térdnél egy-egy érem került elő, míg a sírhoz regisztrált többi érem előkerülési helye nem ismert: Németh (2018) 99.

⁸⁸Németh (2018) 99, 3. tábla 1.

⁸⁹Pécs-Széchenyi tér-Belvárosi Plébániatemplom (1939) R/212. sír: Fülep (1977) 40. Fibula: Fülep (1977) 40, Pl. 30, 1, Pl. 32, 2.

⁹⁰Keller (1971) 53.

⁹¹Pröttel (1988) 359–364, Abb. 11.

⁹²Pröttel (1988) 363–364, Abb. 11.

⁹³Paul (2013) 47, 120–127, Anhang 2, Tab. 2.

⁹⁴Paul (2013) 47–49. Az M. Paul által említett legkésőbbi darabokat az Oudenburg (B) 104. sírban II. Valentinianus, I. Theodosius és Arcadius 388–392 közé keltezett érmekkel találták, míg az Oudenburg (B) 129. sírt az övtartozékok alapján a 4. század vége – 5. század elejére lehetett keltezni: Paul (2013) 49, Anhang 2, Tab. 2, Nr. 70–71.

⁹⁵Keller (1971) 42–43.

⁹⁶Paul (2013) 49–50, 120–127, Abb. 13, Anhang 2, Tab. 2.

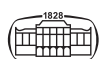
⁹⁷Merczi (2016) 467, Kat. 47–48. Budaörs, 188. sír: érem 335–340 (2 db), Budaörs, 371. sír: 4. század végére keltezett állatfejes övcsat (Ottományi (2016) 59, 105).

⁹⁸Merczi (2016) 467, Kat. 45; Ottományi (2016), 61, 28. kép, 204b, 1.

⁹⁹Ottományi (2016) 61.

¹⁰⁰Az egyes gyöngytípusok közti különbségtételre jó támpontként szolgálnak például R. Alföldi M., E. Keller, Lányi V., M. Guido, M. Tempelmann-Maczyńska, E. Riha és E. Swift munkái: Alföldi (1957a) 441–443, Abb. 94; Keller (1971) 85–94; Lányi (1972) 87–88, Abb. 63; Guido (1978) 91–102; Tempelmann-Maczyńska (1985) 15–92; Riha (1990) 77–93; Swift (2000) 90–112.

¹⁰¹Keller (1971) 87; Riha (1990) 86.

4. század első felétől a 4. század utolsó harmadáig keltezett forma.¹⁰²
3. Fehér-zöld, opak, henger alakú, kerek keresztmetszetű gyöngy, fehér alapon hosszirányú opak, zöld szárlátétdíszítéssel (1. sír, 14) (5. kép 14, 11. kép 8). Típus: díszítés nélkül: Van der Sleen Fig. 4. 8, Guido Fig. 37. 4 forma, Tempelmann–Maczyńska Gruppe XV. type 138, Riha 11. 16, Swift Abb. 98. 3. Datálás: pannoniai és raetiai sírleletek alapján a 4. század első felétől a 4. század utolsó harmadáig keltezett forma.¹⁰³
4. Szürkés-kék, opak, rövid, henger alakú, kerek keresztmetszetű gyöngy (1. sír, 12) (5. kép 12, 11. kép 8). Típus: Van der Sleen Fig. 4. 2, Guido Fig. 37. 5 forma, Tempelmann–Maczyńska Gruppe I. type 23, Riha 11. 19. Datálás: a Rajna- és Duna-vidéki provinciákban kora és késő császárkorban is ismert forma.¹⁰⁴
5. Kék, áttetsző, lapos, kerekded, rombusz keresztmetszetű gyöngy (lencsegyöngy) (2. sír, 12) (9. kép 10, 11. kép 9). Típus: Guido Fig. 37. 17, Riha 11. 30, Swift Abb. 98. 11. Datálás: pannoniai sírleletek alapján a 4. századra keltezhető forma.¹⁰⁵
6. Sötétzöld, áttetsző, henger alakú, hatszög keresztmetszetű gyöngy (2. sír, 13) (9. kép 11, 11. kép 9). Típus: Guido Fig. 37. 9, Tempelmann–Maczyńska Gruppe XII. type 115–117, Riha 11. 23. 2, Swift Abb. 98. 5. Datálás: a korai és a késő császárkori időszak során egyaránt előfordulnak zöld, hexagonális gyöngyök.¹⁰⁶

A gyöngyök többsége (3 db) a kék valamely árnyalatához tartozik (ahogy a 2. sírban talált karlanc gyöngyei is), két gyöngy zöld, egy pedig fehér-zöld díszítéssel. A fehér (Nr. 3) és a szürkés-kék gyöngy (Nr. 4) opak, míg a többi áttetsző. Ahogyan az korábban említésre került, az üveg a különféle drágakövek utánzására szolgálhatott, például a kékekkel a nehezen beszerezhető *lapis lazulit*, a zölddel pedig a smaragdot helyettesítették.¹⁰⁷ A kék szín népszerűségéhez másodlagos jelentéstartalma, bajelhárító szerepe is hozzájárulhatott.¹⁰⁸ A fehér színű példány kivételével a sírokban talált gyöngyök tipikus daraboknak számítanak, hiszen a kék és a zöld volt a két leggyakrabban alkalmazott szín.¹⁰⁹

A kerekded és hengeres, kerek keresztmetszetű gyöngyök általános népszerűségű és széles körben elterjedt formáknak tekinthetők.¹¹⁰ A kerekded gyöngyök leggyakrabban kék színben jelennek meg, míg a henger alakú, kerek keresztmetszetű gyöngyök kék és zöld színben is nagyon

népszerűek voltak.¹¹¹ A Nr. 1–2, 4 darabok is ehhez a színskálához igazodnak.

A hengeres, hatszög keresztmetszetű gyöngyök (Guido Fig. 37. 9, Tempelmann–Maczyńska XII. csoport 115–117. típus, Riha 11. 23. 2, Swift Abb. 98. 5) ugyancsak az egész Nyugatrómai Birodalomban ismertek, kék színben kevésbé voltak gyakoriak, inkább zöld színben fordulnak elő.¹¹² Ilyen darab került a 2. kőládasírba is (Nr. 6).

A lapos, kerekded gyöngyök (Guido Fig. 37. 17, Riha 11. 30, Swift Abb. 98. 11) Britanniában, Gallia Belgicában és Pannoniában is feltűnnek. A 2. kőládasírból előkerült kék darab (Nr. 5) megint csak tipikusnak számít a késő római időkben.¹¹³

A fehér, henger alakú, kerek átmetszetű gyöngyök (Van der Sleen Fig. 4. 8, Guido Fig. 37. 4 forma, Tempelmann–Maczyńska csoport XV, type 138, Riha 11. 16, Swift Abb. 98. 3) ritkán és széles földrajzi keretek között kerülnek elő, viszont Pannoniában más helyszínekhez képest gyakorinak számítanak.¹¹⁴ Az E. Swift által közölt pannoniai darabok között azonban az 1. kőládasírból előkerült példánnyal (Nr. 3) megegyező, opak zöld díszítésű gyöngy nem volt.

Az üvegyöngygyártás ugyan nem számított különösebben bonyolult műveletnek, de gyorsaságot és ügyességet egyaránt igényelt. Bár a Római Birodalom területén működő üvegműves műhelyekre vonatkozóan gazdag információ- anyaggal rendelkezünk, Pannoniában csupán néhány lelőhelyen kerültek elő ilyen tevékenységre utaló jelenségek és leletanyag.¹¹⁵ Az eddig ismert lelőhelyek közül Brigetióban egyértelműen számolni lehet üvegyöngyök gyártásával.¹¹⁶ A polgár város területén, Komárom/Szőny-Vásártér 13 lelőhelyen feltárt műhely működési ideje a 3. század első felére tehető.¹¹⁷

Végül a viseleti szokásokra vonatkozóan is szükséges megállapításokat tenni. A sírokban talált gyöngyök pozíciója utalhat arra, hogy a gyöngyszemek vajon a késő római időkra igencsak jellemző gyöngynyaklánc, karperec, esetleg fülbevaló részét képezték-e.¹¹⁸ Gyöngyök ugyanakkor ruha szegélydíszei is lehettek, melyre leginkább szarmata

¹¹¹Swift (2000) 94, 112, Fig. 105, Fig. 108–109.

¹¹²Riha (1990) 89; Swift (2000) 102, 294–295, Fig. 120–121.

¹¹³Riha (1990) 91; Swift (2000) 107, 296–297, Fig. 130.

¹¹⁴Swift (2000) 94, 293, Fig. 113.

¹¹⁵Brigetio, Intercisa és Poetovio esetében egyértelmű bizonyítékok, vagyis feltárt műhelyek és a gyártáshoz kapcsolódó tárgyi anyagok utalnak az üvegyártásra. Aquincumban ugyancsak folytatott üvegyártás, itt azonban feltárt műhely egyelőre nem ismert, csupán a kapcsolódó leletanyag utal üvegművesek működésére: Dévai és Gelencsér (2012a) 443–444, 446–454; Dévai és Gelencsér (2012b) 63–64, 66–77; Dévai (2015) 84–86; Dévai (2018) 105–108; Dévai (2021) 55–64. Összefoglalóan a Római Birodalom területéről ismert üvegyártó műhelyekről: Dévai és Gelencsér (2012a) 444–446; Dévai és Gelencsér (2012b) 64–66.

¹¹⁶Dévai és Gelencsér (2012a) 450–451, 454; Dévai és Gelencsér (2012b) 71–74; Dévai (2015) 86–87; Dévai (2018) 109–110; Dévai (2021) 58–60.

¹¹⁷Dévai és Gelencsér (2012b) 77; Dévai (2018) 109–110; Dévai (2021) 56–57.

¹¹⁸Lányi (1972) 109; Kelemen (2008) 124, 194; Boruzs (2016) 382; Ottományi (2016) 200–201, 206; Ottományi (2019) 178.

¹⁰²Keller (1971) 91; Riha (1990) 87.

¹⁰³Keller (1971) 91; Riha (1990) 87.

¹⁰⁴Riha (1990) 88.

¹⁰⁵Riha (1990) 91.

¹⁰⁶Riha (1990) 89.

¹⁰⁷Miklósi Szőke (1997) 171.

¹⁰⁸Póczy (1964) 178; Riha (1990) 77; Bartus et al. (2012) 15.

¹⁰⁹Riha (1990) 79; Swift (2000) 90.

¹¹⁰Guido (1978) Fig. 37, 4–5; Riha (1990) 86–88; Miklósi Szőke (1997) 171; Swift (2000) 94, 290–293, Fig. 98, 2–3, Fig. 105–113; Bartus et al. (2015) 16.

temetkezések szolgáltatóknak példát, de néhány *in situ* megfigyelés a provincia területéről is említhető.¹¹⁹ A gyöngyszemek száma egy-egy ékszeren belül igencsak eltérő lehetett. A nyakláncként viselt gyöngyöket kis számban is felfűzhettek valamilyen fém vagy egyéb szerves anyagból, például bőrből készült zsinórra, de jóval nagyobb számú, közel teljesen azonos, vagy vegyes formákat kombináló szemekből is összeállíthatták őket.

Az első sírban talált két gyöngyszem (Nr. 1, 4) még, ha nem is egyező kivitelű, feltehető, hogy a korábban elhantolt lánygyermek csontjai között talált csonkakúp alakú csüngőjű fülbevalóhoz tartozott, ugyanis ezek az ékszerek jellemzően üvegyönggyel kiegészülve kerülnek elő. A Nr. 3 fehér-zöld opak gyöngy a 2., korábban eltemetett (leánygyermek) vázcsontjai között volt. A második sírban is az elsőként betemetett és félretolt váz (nő) maradványai közül kerültek elő gyöngyök, ugyanitt hengeres fémtagokból álló nyaklánc-törödéket találtunk zárszerkezettel. Nincs kizárva, hogy a gyöngyök ehhez a nyakláncához tartoztak, ugyanakkor, ahogy a láncok leírásánál már említettük, azok ilyenfajta használata, amennyiben azokat nem valamiféle szabályos rendben fűzik fel a fémláncra, nem jellemző a római kori tárgykultúrában. Ezért a kőládásírokban talált gyöngyök előkerülési helye alapján, minthogy azok nem tükrözik az eredeti viseleti helyzetet, nem tudunk egzakt kijelentést tenni arról, hogy milyen díszítő funkcióban voltak jelen a viseletben.

Övtartozékok. A 2. sírból előkerült övcsat (6) (9. kép 5., 13. kép 1–2) nem viseleti pozícióban, hanem az 1. váz (férfi) térdénél feküdt.

A rézőtvözetből (bronzból) készített övcsatnak ovális, egyik oldalán benyomott karikája van, melyen a karikára hajlított tüske is megmaradt. Az övlemez téglalap alakú, a kereten félbehajlított, eredetileg a bőrvön két szegeccsel rögzítették. A csattal átellenes oldalon a lemez két bemetszéssel és apró bevágásokkal tagolt, további két oldalán pedig apró bevágásokkal csipkézett. Az övlemez felületén nincs díszítés. A két szegecs lapos, kerekded fejű.

A késő római övtartozékok gyártása a mai elképzelések szerint mind katonai erődökben, mind pedig civil településeken folyhatott.¹²⁰ Készítésükkel ugyanakkor a Birodalom területén kívül is számolni lehet. Ezt nemcsak az előkerült

öntőformák igazolják, de a határon túl előkerült, minőségi darabokat másoló leletek is alátámasztják.¹²¹ A különösen magas minőségű, metszett díszítésű (*kerbschnittverzierten*) övek motívumainak egységessége alapján feltételezhető, hogy ezeket külön műhelyekben gyárthatták.¹²²

Az övcsatokat vizsgálva M. Sommer három fő csoportot alakított ki. Alapkarakterét tekintve a szentendrei darab megfelel az első csoportban felsorolt jellemzőknek, melyek a következők: a csat és a lemez különálló darabok, a folytonos csatkeretre a lemez az egyik oldalon ráhajlik, a csat tuskéjét pedig úgy rögzítik, hogy az a keretre rá van tekerve, míg a lemezből itt egy négyszögletes rész van kimetszve, hogy a tüske elférjen.¹²³ Ha a részletesebb meghatározást keressük, akkor a tárgy a csatkeret és a lemez formája alapján a Sommer Sorte 1 Form C Typ B típusal azonosítható, melyeket a négyszögletes lemez és az ovális vagy egyik oldalán benyomott (nyereg alakú/*Sattelförmig/saddle shaped*) csatkarika jellemez.¹²⁴ Ezen belül M. Sommer a méret, a csatkeret és a tüske jellegzetességei, valamint a lemez díszítése alapján további öt variánst határozott meg.¹²⁵ A szentendrei darab az első variánsba sorolható.¹²⁶ E. Swift összefoglalása szerint a típus elterjedési területe hasonló, mint a Sommer 1/C/A esetében, így tehát a Sommer 1/C/B túlnyomórészt Pannoniában, Germaniában és Raetiában van jelen, viszont a *limes*en túl nem kerülnek elő ilyen darabok.¹²⁷ Az első variánsba sorolt darabokat M. Sommer alapvetően Galliából és a Duna-vidékről ismerte, továbbá egy darabot említett Észak-Afrikából.¹²⁸ M. Sommer az egyes övtartozékokat kronológiai csoportokba sorolta. Az 1/C/B típus az 1. övcsoportba tartozik, melyet kb. 290–400 közé keltezett.¹²⁹

A 2. kőládásír legérdekesebb leletei a kétféle kivitelű kerek korongok (8), amelyek a később eltemetett (1.) elhunyt csontvázának bal lábfeje mellett, illetve bokájának magasságában kerültek elő.

Az összesen hat korong közül négy díszítetlen, keskeny peremmel rendelkezik, erősen domború, középpontját kerek nyílás töri át, vékony bronzlapból készült és nagyjából egyforma méretű (10. kép 3, 13. kép 3). Ezeken az alap szerkezeti tulajdonságokon túl ugyanakkor mindegyik darab némileg különböző. A legigényesebb (8a) pereme a korong konvex oldala felé hajlik, szélé, ugyan látszik, hogy körbevágta, de a többihez képest szépen eldolgozott, kerek nyílását a konkáv oldal felől fúrták át, mert akörül az anyag némileg felgyűrődött. A 8c alszámú példány szintén viszonylag igényes kivitelű, de pereme keskenyebb, jobban visszahajlik, az

¹¹⁹Vaday és Szőke (1983) 110, 112; Kelemen (2008) 124, 464–465. lábjegyzet. A H. Kelemen M. által is említett Budapest-Gazdagréten feltárt késő római temető 86. sírjában a gyöngyök egy finom ezüstszállból készült fonattal együtt kerültek elő a nyaknál, melyeket így a ruha nyakrészének díszeként lehetett meghatározni: Zsidi (1987) 57, 68. T. Szőnyi E. a Győr-Kálvária utca 6. alatt feltárt temető 5. sírjában és a Győr-Gorkij út 31. alatt feltárt 4. sírban figyelte meg, hogy a csukló környékén egy-két gyöngyszem került elő. Felvetette, hogy ezek nemcsak karperec elemei, hanem akár ruhaujj díszei is lehettek (Szőnyi (1979) 11, 46–47, 7. ábra). Az előkerült gyöngyöket ugyancsak ruhaujj díszeként határozták meg egy Ménfőcsanak-Eperföldek lelőhelyen feltárt sír esetében is: Varga (2007) 38.

¹²⁰Paul (2013) 62, 610. lábjegyzet.

¹²¹Paul (2013) 62.

¹²²Paul (2013) 62, 611. lábjegyzet.

¹²³Sommer (1984) 18.

¹²⁴Sommer (1984) 22; Swift (2000) 186.

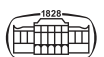
¹²⁵Sommer (1984) 22–23.

¹²⁶Sommer (1984) 22; Swift (2000) 186, Tab. D.

¹²⁷Swift (2000) 192, 311, Fig. 234.

¹²⁸Sommer (1984) 22.

¹²⁹Sommer (1984) 74–76.

13. kép. Övtartozékok. 1–2: 2. sír, Nr. 6; 3–4: 2. sír, Nr. 8 (Fotó: Deim Balázs)

Fig. 13. Belt equipments. 1–2: 2nd grave, Nr. 6; 3–4: 2nd grave, Nr. 8 (photo: Balázs Deim)

átfúrás alakja szabálytalan. A 8b és a 8d alszámú korongok peremének eldolgozásával már egyáltalán nem foglalkoztak, ezáltal kör helyett inkább szabálytalan sokszögformához közelítenek, nyílásuk mérete is látványosan különböző.

A fennmaradó két korong (8e–f) lapos és préselt, domborított emberi arcábrázolás – Gorgó/Medusa-fő – látható rajtuk gyöngykoszorúban (10. kép 3, 13. kép 4). Az arcokat szemből ábrázolták, a kontúrokat bemélyítették, az ezek által kijelölt részeket: orcák, szemgolyók, orr, homlok, kidomborították, az állon „gödröcskét” képeztek annak egy ponton történő benyomásával, a száját egy mélyebb vízszintes vonallal jelenítették meg. A „haját” fonatszerűen tagolva ugyanezzel a kontúros megoldással ábrázolták rovátkolással. Szinte teljesen körbeveszi az arcot, egészen az állvonalig leér, sőt ugyanígy töltötték ki az áll és a portrét keretező gyöngykoszorú közötti részt is. A két korong között szándékolt különbség nincs a megjelenítésben, csupán a kivitelezésből fakadó elhanyagolható eltéréseket figyelhetünk meg.

Kerek, préselt fémkorongok övdíszítő, ládika- és bútoretként, esetleg lószerszám-, ruha- vagy cipődíszként, medalionként használva jelentkeznek a római anyagi kultúrában.

Fülep F. a Medusa-fős korongokkal analóg példányokat publikált a Pécs-Széchenyi téri plébánia templom 1939-es bontása és rekonstrukciója során napvilágra került sírok egyikéből. A temetkezésben a korongok övveretekként

kerültek meghatározásra, amelyre jellegzetes övdíszítmények (propeller alakú veretek) és az övcsat jelenléte enged következtetni.¹³⁰ A tárgyak pontos elhelyezkedéséről a sírban nincs adat, csupán annyit közöl, hogy az övcsat a jobb könyök alatt került elő egy kerek és két propeller alakú veret társaságában.¹³¹ A rekonstrukciós rajzon a szíjon két propellerveret és egy korong követi egymást.¹³² Ugyanő a pécsi Mauzóleum környéki temető 6. sz., vélhetőleg gyereksírjában tárt fel egy hasonló kivitelű veretet, amelynek hátoldalán textilmaradványok voltak, ez viszont jóval kisebb, mint a szentendrei kőládasírban talált darabok.¹³³ Ilyen díszítésű és jellegű a somogyszili temető 52. sírjában a szegycsonton talált viseleti elem is. Ennek a darabnak a hátoldalán tűtartó van, díszítésként definiálható, amit az előkerülési helye is indukál.¹³⁴ Sz. Burger A. szerint eredetileg ládikaveret lehetett, mely az elhunyt viseletébe fibulává átalakítva, bajelhárító céllal került.¹³⁵ Egy további, szórvány darabot

¹³⁰Fülep (1977) 40, Pl. 30, R212, 6.

¹³¹Fülep (1977) 40.

¹³²Fülep (1977) Pl. 30.

¹³³Janus Pannonius Múzeum, Pécs, ltsz. 85.28.19. Talabér Ildikó szíves közlése.

¹³⁴Burger (1979) 34, Taf. 11, 52, 3.

¹³⁵Burger (1979) 13.

Dombay J. ismerteti Szilágy, Malomalja-dűlőből (3723. hrsz.) (villa)épület maradványai között talált leletek körében. A közölt sötét, fekete-fehér fotóról nem sokat tudunk megállapítani a veret kiviteléről, leírás alapján vékony, préselt, kerek korong domborított Medusa ábrázolással.¹³⁶ Meg kell említenünk még a Budapest, Bécsi út 100. alatt (Aquincum nyugati temetője) feltárt szarkofágban talált két, vékony aranylemezből készített kerek veretet is, amelyeken szintén Medusa ábrázolás van, ugyanakkor a gyöngykoszorúval keretezett arcokat az itt felsoroltaktól eltérő módon nem szemből, hanem kissé háromnegyedes nézetben jelenítették meg, kevésbé sematikusan. A feltárók a korongokat cipő-díszként definiálták.¹³⁷

A pécsi Medusa-fős korongokat tartalmazó sírt II. Constantius pénze keltezi legkorábban a 4. század közepére,¹³⁸ a somogyzili 52. sz. temetkezésben Valentinianus és Valens pénzét találták.¹³⁹

A gyöngykoszorúval keretezett Medusa-fő ábrázolások analógiái ládikavereteken bukkannak fel.¹⁴⁰ Nincs kizárva, a szentendrei sírban talált veretek esetében sem, az említett somogyzili temetőben talált dísztűn megfigyeltekhez hasonlóan,¹⁴¹ hogy azokat ládikadíszítő veretkből átalakítva – kivágva, hiszen leggyakrabban nem önálló medalionként jelentkeznek a ládákon – övveretként használták tovább. Ezt a feltevést erősíti a veretek szabálytalan sokszögű széle is.

A konvex, díszítetlen, közepén lyukas korongok formája a kéttagú, kasztanyettaszerű hangszerhez, a *cymbal*hoz áll legközelebb, kézenfekvő formai analógiákat a *phalerák*¹⁴² és a ládikaveretek¹⁴³ között keresni, ugyanakkor ezek kivitele jóval igényesebb, mint az itt tárgyalt daraboké. Középen lyukas korong alakú veretekkel találkozunk övdíszító garnitúrákban,¹⁴⁴ még ha a szentendrei darabok pontos mását *in situ* egyelőre nem is találjuk. 2021-ben Pomázon egy vélhetően gazdasági funkciójú, féltetős, szárazfalazásos épület szomszédságában feltárt, igen nagy és mély, amorf beásás betöltésének felső rétegében találtunk fémkeresővel egy deformált, hasonmás darabot.¹⁴⁵

Mint ahogy a Medusa-fővel díszített és a díszítetlen, közepén lyukas korongokat ugyanott, egymásba csúsztatva találtuk a sírban, és amennyiben a díszített korongok övveretként definiálhatók, ezeket is ebben a kontextusban kell értelmeznünk. A vereteket nem a viseletnek megfelelő helyen tártuk fel, hanem két csoportban az 1. váz lábfejejénél. Négy korong, egy díszítetlen, egy díszített sorrendben egymáson feküdt a lábfej külső oldalán. A felül elhelyezkedő két darab homorú oldalával felfelé egymásba csúsztatva, az alsó kettő pedig éppen fordítva, domború oldalával felfelé, de hasonlóan egymásba ékelődve került elő. További két díszítetlen korong ettől a csoporttól pár centiméterrel távolabb, keletre, nagyjából a csontváz bokájának magasságában, homorú oldallal felfelé feküdt egymás mellett, egy vonalban. Ez vagy egy öv/szj végének felcsavarásával vagy harmonikaszerű összehajtogatásával tudott így kialakulni, vagy úgy, hogy a vereteket nem övre rögzítve tették az elhunyt mellé. Az övcsat a veretektől viszonylag távol, térdmagasságban került elő. Amennyiben a korongokat nem övveretként (és az övcsatot sem övvel együtt) hanem önmagukban helyezték a sírba, lehetséges, hogy előbbieket valamilyen szerves anyagú tárolóalkalmatosságba tették. Ugyanakkor ennek ellentmond a két önálló, díszítetlen korongveret viszonylag szabályos elhelyezkedése.

Az, hogy az övveretek a láb mellett voltak „egy kupacban”, és nem a csípőtájékon kerültek elő, nem véletlenszerű, hanem annak a 4. század második felében – különösen II. Constantius és Valentinianus érmeivel ellátott temetkezésekben – megfigyelt szokásnak tudható be, amely szerint férfiak viseleti elemeit (hagymagombos fibula, öv) nem a rendeltetésüknek megfelelő helyre, hanem legtöbb esetben a lábhoz helyezik a sírokba.¹⁴⁶ Lányi V. ezt az elhunyt keresztény hitének lehetséges bizonyítékeként értékeli, mert meglátása szerint feltehető, hogy a halottat olyan ruhában (halotti ingben) temették el, amelyre fibulát, övet nem lehet felcsatolni.¹⁴⁷ Az övek, fibulák nem viseletként való kezelése nem kizárt, hogy az elhantolt keresztény hitével hozható kapcsolatba, de semmiképpen sem amiatt, mert ezeket ne lehetne bármilyen ruhadarabra felcsatolni – hiszen túvel átszűrni egy anyagot és egy övet a halott dereka köré tekerni mindenképpen lehetséges –, különösen, ha az az eltemetők számára jelentőséggel bír. Ezek sírba helyezési módjának változása mögött állhat valamiféle szokást, gondolkodásmódot, ritust, akár divatot érintő változás, vagy nem feltétlenül ilyen közvetlen, praktikus szempontok is. Sz. Burger A. a ságvári temetőben hozzátételelesen nagy számban megfigyelt jelenséggel kapcsolatban azt a megállapítást teszi, hogy a fibula és az öv ezekben az esetekben, értelemszerűen nem a viselet részeként került a sírokba, hanem olyan tárgyakként, amelyek valamilyen szerepet kaptak a temetés rituáléjában.¹⁴⁸

¹³⁶Dombay (1957) 255, 38. T. 17.

¹³⁷XXVII. sír (Topál (2003) 58, Pl. 172. 27, 20–21).

¹³⁸Fülep (1977) 40.

¹³⁹Burger (1979) 34.

¹⁴⁰Pl. Intercisa III. sírmező, 4. sír (Radnóti (1957) 328, Möbel- und Kastchenbesläge Nr. 18, Abb. 69); 22. temetőrész 109. sír (Radnóti (1957) 342, Möbel- und Kastchenbesläge Nr. 86, Abb. 83); valamint Radnóti (1957) 350, Möbel- und Kastchenbesläge Nr. 119; délkeleti temető 177. sír (Vágó és Bóna (1976) 42, Taf. 10. 177, 1) vagy pl. Weßling temetőjének 18. sírjában (Keller (1971) 111, Taf. 43, 14–18).

¹⁴¹Burger (1979) 13.

¹⁴²Pl. Deschler-Erb (1999) Nr. 646–656, Taf. 33–34, 646–656.

¹⁴³Pl. Buda-Újlak „c” sír: Burger (1984) 73, 45. kép vagy Topál (1993) 38, Pl. 56. 81 k–l.

¹⁴⁴Pl. Mözs-Kakasdomb 3. és 5. sírok (Gaál (1979) 25, 11. kép; 6, 34. kép; 29, 15. kép, 6–9, 30. kép) vagy Zengővárkony II. temető 10. sír (Dombay (1957) 206, 18. kép, 8, 14. tábla 13–22).

¹⁴⁵Közöletlen, Ferenczy Múzeumi Centrum.

¹⁴⁶Lányi (1972) 132; Ottományi (2016) 223. Van arra is példa, hogy a veretes övet a kar mellé helyezik: Bátaszék 155. sír: Péterfi (1993) 79.

¹⁴⁷Lányi (1990) 250.

¹⁴⁸Burger (1966) 144.

Megfigyelésünk szerint a pannoniai késő római temetők érintett sírjaiban övtartozékok nem viseleti helyre történő behelyezésének több fajtája lehet. Az egyik, amikor egy teljes, akár veretes övet helyeznek el, az esetek túlnyomó többségében a lábhoz, de van rá példa, hogy a fej közelébe.¹⁴⁹ Ezeket az öveket, amennyiben a leletek előkerülési módjából kikövetkeztethető, az itt megfigyeltékhez hasonlóan, inkább felcsavarva, összehajtva helyezték az elhunyt mellé, de van egy látványos ellenpélda a Zalaszentgrót-Alsóaranyod lelőhelyen feltárt temetőben. A 3. sírban az övcsatot a jobb boka külső oldalán, a szíjvéget a bal könyök magasságában találták meg, a kettő között ovális vaslemezek húzódtak a két láb között, egymástól szabályos, néhány cm-es távolságban. A tárgyak 10 cm-rel a csontváz felett kerültek elő. Ezek alapján az övet kihúzza tették az elhunyra vagy a koporsóra, teljes hossza kb. 110 cm lehetett.¹⁵⁰ Keszthely-Dobogó 52. sírja arra utal, hogy az övszerelékeket önmagukban, öv nélkül is a sírba tehetik. Itt az elhunyt bokájánál több vastűt/árat, csiholót, fenőkövet, II. Constantius pénzét, egy bronz övcsatot és egy hagymagombos fibula letört darabját találták egy kupacban egy textilmaradványokat őrző korrodált vas-karika társaságában. Sági K. a leletegyütttest egy kis textiltáska és tartalmának maradványaként interpretálta.¹⁵¹ Táskákra utalhatnak azok az egyéb esetek is, ahol bronz övcsat mellett kisebb vascsatot találunk, mely utóbbi a tárolóalkalmatosság zárja lehet.¹⁵² Természetesen a táskákba akár teljes övet is betehettek. Egyes sírokba két, vagy akár több különböző méretű csat is bekerült,¹⁵³ a második (harmadik) csat nem feltétlenül kell, hogy egy tartóalkalmatosság zárja legyen, hanem egy többtagú övhöz vagy további szíjakhoz is tartozhat, amennyiben azokkal együtt került a sírba.¹⁵⁴ Többféleképpen értelmezhetők a Nyergesújfalu egyik késő római temetkezésében megfigyelték. A sírban a jobb sípcsont külső oldalán hagymagombos fibulát és 5 darab bronzveretet találtak bőrdarabok társaságában. Az egyik, egy keskeny, három szegecslyukkal ellátott, téglalap alakú lemez a fibula lába mellett, a másik négy, szintén három szegecslyukkal rendelkező, félhold alakú veret kettesével egymáson feküdt a ruhakapcsoló tű két oldalán.¹⁵⁵ H. Kelemen M. véleménye szerint a hagymagombos fibulát a tulajdonosa nem használta, hanem egy bőrtasakban tartotta, amelyet életében talán az övére szerelt fel, és temetésekor a lábához helyeztek. A veretek a „tarsoly” díszítését képezték. Ugyanakkor a veretek analógiáit az övveretek között találta.¹⁵⁶ A „tarsoly” interpretáció helyett az is lehetséges, hogy itt is egy felcsavart

övvel találkozunk. A veretek előkerülési módja meglehetősen hasonló a szentendrei második sírban megfigyeltékhez, ahogy az is, hogy az övcsat ezektől viszonylag távol helyezkedik el. Az övet a fibula köré tekerhették, másik végét pedig kinyújtva helyezték a lábakra.

A fentiek alapján a 2. sírban talált veretek és az övcsat egy egyik irányból részben feltekert, térd és a lábfej közé helyezett öv maradványai. Az övtartozékok és a hagymagombos fibula, amennyiben van, az esetek többségében együtt kerül „nem viseleti helyre” a sírokba. De a 2. temetkezésben talált „hibrid” megoldás, vagyis, hogy a fibula a viseletének megfelelő helyen, az öv viszont máshol kerül elő, sem példa nélküli.¹⁵⁷ Szentendre késő római temetőjében lábhoz tett övfelszerelést/szíjat sikerült már korábban is megfogni: a 88. sz. sírban egy egyszerű vascsat került elő a lábfejek között, a 38-asban bronz övcsat és szíjvég volt ugyanott. A sírokban fibulát nem találtak, utóbbi temetkezést Iulianus és II. Constantius érme keltezi legkorábban a 350-es évek közepére.¹⁵⁸

A Gorgó-fősi vereteken bármiféle rögzítési megoldásnak nincs nyoma. A pécsi analóg darabokat produkáló R212-es sírban kétféle szegecslet találtak, a sírleírás szerint mindkettőt bronzból.¹⁵⁹ Ezek között a T alakban meghajlított vékony kis drótok tartozhattak a korongokhoz, hiszen a sír egyéb tárgyain ezek használatára nem volt szükség. Ez a megoldás köszön vissza a Zengővárkonyban talált övvereteken megfigyelt fémszálcsonkokban is.¹⁶⁰ A korongok hátoldalához rögzített szálakat az övön képzett lyukon húzták át, majd széthajtották.¹⁶¹ Mindezek alapján a szentendrei préselt Medusa-fősi korongveretek övre történő rögzítésénél is ezt a megoldást alkalmazhatták, annak ellenére is, hogy erre a tárgyak jelenlegi állapotában semmi sem utal, leszámítva azok között talált és felszedésükkor megsemmisült, kis, hártavékony, korrodált vasdarabot.

MELLÉKLETEK

A két temetkezés összesen öt darab üvegedényt tartalmazott mellékletként, a felnőttek mellé két palackot és egy poharat helyeztek (2. sír, 4–5, 7), a kisgyermek mellé két, illatszeres edényként meghatározható tárgy került (1. sír, 10–11). Az edények mindhárom funkcionális csoportot reprezentálják, amelyeket van Linth-Randsborg¹⁶² 1985-ös cikkében írt le, és amelyek az üvegedények egyszerűbb összehasonlíthatóságát szolgálják. A módszert követve a

¹⁴⁹Keszthely-Dobogó, 65. sír: Sági (1981) 38.

¹⁵⁰Müller (1976) 52.

¹⁵¹Sági (1981) 26.

¹⁵²Pl. Keszthely-Dobogó, 4. sír: Sági (1981) 11.

¹⁵³Pl. Ságvár, 263. és 336. sírok: Burger (1966) 126, 134; Keszthely-Dobogó, 34. sír: Sági (1981) 19.

¹⁵⁴PL. Unterloisdorf (Burgenland) 16. sír: *in situ* a csipő tájékán két ugyanolyan, propeller alakú verethez csatlakozó övcsatot találtak az egyéb helyeken fellelt három másik mellett: Dürr (2018) 233–234.

¹⁵⁵Kelemen (1992) 403.

¹⁵⁶Nyergesújfalu, 13. sír: Kelemen (1992) 407–408.

¹⁵⁷Pl. Mözs-Kakasdomb, 5. sír: Gaál (1979) 28–29; Esztergom-Bánomi dűlő, 324. sír: Kelemen (2008) 73, 79. tábla 324; Szekszárd-Szölőhegy: Mészáros (1962) 82; Keszthely-Dobogó, 34. és 52. sírok: Sági (1981) 19, 25.

¹⁵⁸Maróti és Topál (1980) 119, 25. tábla 88; 110, 12. tábla 38.

¹⁵⁹Fülep (1977) 40, Pl. 30.

¹⁶⁰Dombay (1957) XV. tábla 20–21.

¹⁶¹Dombay (1957) 206.

¹⁶²Van Lith és Randsborg (1985).

tárgyak pontos formai meghatározása nélkül, pusztán funkciójukat tekintve adatolhatók, és könnyebben összevethetők más leletgyűttesekkel. Pannonia késő római időszakára az üvegedényekre vonatkozó adatokat Dévai K. doktori kutatása alapján ismerjük, amely rámutatott arra, hogy a temetkezések mellékletei ekkor túlnyomó többségben az asztali edények, azon belül is leginkább az ivőedényformák közül kerültek ki, az általa vizsgált majdnem 1000 tárgy 57,9 %-a tartozott ebbe a funkciós csoportba.¹⁶³ A vizsgált temetkezések esetében azonban csak egy pohár reprezentálja az asztali (A), azon belül az ivőedényeket (A2), míg a tárolásra szolgáló (B) és az illatszeres edényeknek (C) is két-két példánya került az elhunytak mellé.

A magas, ívelt falú pohárforma (5) (10. kép 4, 14. kép 5) darabjai a 4. század első felében jelennek meg, főleg a század közepéig jellemzők, egy-egy darab a század második felében is feltűnik,¹⁶⁴ azonban formavariációi közül a 2. sírból előkerült talpgyűrűs típus kifejezetten ritka. Ez a típus a P 2 számot kapta Dévai K. pannoniai, késő római formákra kialakított tipológiájában,¹⁶⁵ pontosabban a P 2.1A kategóriába esik, hiszen enyhén ívelt, vágott peremmel rendelkezik és díszítetlen. A típus egyébként is csak ritkán díszített. Barkóczi L. pannoniai üvegeket összefoglaló katalógusában egyetlenegy darabot találunk, a 43-as számú forma alatt¹⁶⁶ – ez is jól mutatja a formavariáció ritkaságát, ráadásul a pannoniai anyagban eddig főleg az edény anyagával megegyező, vékony, szálrátét talpgyűrűs változatai voltak megfigyelhetők. C. Isings összefoglaló művében a 109c,¹⁶⁷ trieri leletanyagot tagláló gyűjteményben pedig az 58a,b számot kapta.¹⁶⁸ Provinciánkon belül a magas, ívelt testű pohárformák egy jól meghatározható, a 3. század végén, 4. század elején működött műhelyhez köthetők.¹⁶⁹ Erre utal hasonló minőségű anyaguk – az itt vizsgált darab jó minőségű, szintelenített anyagból készült –, megmunkálásuk minősége, valamint az is, hogy a forma és altípusai főleg Északkelet-Pannoniában fordulnak elő nagy számban, főként a *limes* menti településeken, Arrabonától Aquincumig.¹⁷⁰ Ebbe a képbe tökéletesen beleillik a mellékletként elhelyezett darab is. A típus továbbá jól példázza azt az ízlésben megfigyelhető változást is, ami a 3. század végén – 4. század elején következett az ivőedényekben. A korábban kedvelt, alacsony széles formákat felváltották a magasabb, nagyobb űrtartalmú darabok.¹⁷¹ A forma gyártását megkönnyíthették formába fújással, erről árulkodik az enyhén ívesen kihajló perem, ami a képlékeny üveg félforma szélén való túlbuggyanásakor keletkezik.

A temetkezésekbe mellékletként helyezett, italtárolásra szolgáló edények közül a legáltalánosabb forma a késő római időkben a gömbtestű palack,¹⁷² a vizsgált temetkezésekben elhelyezett mindkét darab (2. sír, 4, 7) ebbe a típusba tartozik. Sajnos mindkét edény töredékes, az egyik (4) (10. kép 1, 14. kép 3) esetében szerencsére a hengeres nyak töredéke megmaradt, így ezt pontosabban kategorizálhatjuk, a poharaknál is alkalmazott rendszerben a Pa 1.1 számot kapja.¹⁷³ A másik darab (7) (10. kép 2, 14. kép 4) igen hiányos, ezért formája nem határozható meg pontosabban, de talán nem túl merész feltételezés, hogy pusztán statisztikai alapon, ez is hengeres nyakú variáns lehetett. A gömbtestű palackok már a 3. században megjelentek, s a 4. században végig nagy népszerűségnek örvendtek, egészen az 5. század első feléig, így pontosabb keltezés sajnos nem adnak. Túlnyomó többségük, hasonlóan a most vizsgált darabokhoz, díszítetlen. Barkóczi L. a gömbtestű, hengeres nyakú palackokat díszítettségük és testük eltérő formája miatt több típusra bontotta, ezek közül az itt vizsgált darab, amennyiben melegen lekerekített peremmel rendelkezett, a 118-as formába, a nyomott gömb testű palackok közé, amennyiben vágott pereme volt, akkor a 123-as formába sorolható. Mint már említettem, a forma Pannonia egészében kedvelt és elterjedt, ezt az igényt mindenképpen több helyi műhely elégítette ki, erre utal a palackok sűrűbb előfordulása Brigetio, Intercisa és Ságvár környékén.¹⁷⁴ A forma egyszerűsége miatt már feltűnik ugyan az 1. századtól, de igazán népszerű a 3. század második felétől lesz, ekkortól számos provincia leletanyagában megjelenik, változatos méretben és díszítéssel.¹⁷⁵ A külföldi katalógusokban I 103,¹⁷⁶ T 93,¹⁷⁷ AR 153¹⁷⁸ jelzésekkel találjuk meg, I. Lazar a szlovéniai anyagra vonatkozó katalógusában pedig külön típusokként kezeli a korai-kései, díszített-díszítetlen változatokat.¹⁷⁹ A települési leletanyagban a palackok sajnos a legkevésbé megfogható tárgycsoport, hiszen kisebb töredékeik egyáltalán nem jellemzőek, így nehezen felismerhetők, emiatt legtöbbször a sírmellékletként megtalált darabok aránya jóval magasabb, de ez korántsem jelenti azt, hogy a mindennapi használatban ne lettek volna épp ugyanannyira kedveltek. Használatukkal kapcsolatban megjegyzendő, hogy a tárolóedény besorolás félrevezető lehet, hiszen ezeket ugyanúgy használhatták italok felszolgálására is.¹⁸⁰ Főleg amiatt valószínű ez, mert a korszakban a tényleges korsók és kancsók aránya kisebb, mint a palackoké.

A két illatszeres edény (1. sír, 10–11) szintén a 4. század legáltalánosabb formáit reprezentálja funkciós csoportjukon

¹⁶³Dévai (2013) 260.

¹⁶⁴Dévai (2016a) 260.

¹⁶⁵Dévai (2016b) 116.

¹⁶⁶Barkóczi (1988) 78.

¹⁶⁷Isings (1957).

¹⁶⁸Goethert-Polaschek (1977) 76–80.

¹⁶⁹Dévai (2013) 260.

¹⁷⁰Dévai (2016b) 119.

¹⁷¹Barkóczi (1988) 23.

¹⁷²Dévai (2013) 264.

¹⁷³Dévai (2016a) 263.

¹⁷⁴Barkóczi (1988) 79.

¹⁷⁵Fünfschilling (2015) 153.

¹⁷⁶Isings (1957).

¹⁷⁷Goethert-Polaschek (1977).

¹⁷⁸Rütti (1991).

¹⁷⁹Lazar (2003) 139–146, 6.1.1–3, illetve 6.1.6–7 formák.

¹⁸⁰Rütti (1991) 174.

14. kép. Üvegedények. 1: 1. sír, Nr. 10; 2: 1. sír, Nr. 11; 3: 2. sír, Nr. 4; 4: 2. sír, Nr. 7; 5: 2. sír, Nr. 5 (fotó: Deim Balázs)

Fig. 14. Glass vessels. 1: 1st grave, Nr. 10; 2: 1st grave, Nr. 11; 3: 2nd grave, Nr. 4; 4: 2nd grave Nr. 7; 5: 2nd grave, Nr. 5 (photo: Balázs Deim)

belül. A gömbtestű illatszeres edények gyakorlatilag a gömbtestű palackok kistestvérei, kialakításuk és jellemzőik emiatt sokban hasonlítanak. A kisebbik, gömbölyded testű illatszeres edény (11) (5. kép 11, 14. kép 2) pereme vágott, anyaga feltűnően buborékos, rosszabb minőségű, nyaka enyhén oldalra dől, utóbbi tulajdonságai mind gyakran előforduló jellemzői a formának, amely a teljes 4. században jelen van, de már a 3. század végétől adatolható. Dévai K.

tipológiájában az I 1.1A kategóriába esik vágott pereme miatt,¹⁸¹ mely kevésbé jellegzetes a formánál. Barkóczi L. katalógusában a 90-es számot kapta a forma, azonban ő

¹⁸¹Dévai (2017) 227.

inkább gyújtótípusként adta meg ezt a 4. századi kis méretű, gömbölyded testű illatszeres edényekre.¹⁸² Ez is jól mutatja, hogy ennél az egyszerű kialakítású, viszonylag kis méretű típusnál nem nagyon törekedtek uniformitásra, inkább a gyártási hatékonyság lehetett szem előtt. Ez megmagyarázza a kissé ferde nyakat is, valamint a buborékos alapanyagot, az olvadt üvegben hagyott légbuborékok miatt ugyanis kevesebb tüzelő- és alapanyagra volt szükség az edény elkészítéséhez.¹⁸³ Természetesen egyszerűsége miatt a forma más provinciákban is igen elterjedt, bár használatának időbeli keretei változatosnak tűnnek, I. Lazar a szlovén anyagban a formát a 2–3. századra keltezi,¹⁸⁴ az augsti leletanyagban azonban szintén a 3. század végétől van jelen.¹⁸⁵ A nagyobb, szebb kivitelű illatszeres edény (10) (5. kép 10, 14. kép 1) szintén a 4. század egyik jellemző formája, bár kevésbé gyakori, mint az előbbi és használata is szűkebb időintervallumhoz köthető, csak a század középső harmadától adatható. Dévai K. késő római edényeket tömörítő tipológiájában az I 2.1B számot kapta.¹⁸⁶ A formánál nagy az átjárhatóság a gömbtestű palackok irányába, gyakorlatilag annak kisebb változata, de példányai mindig melegen lekerített, belülről visszahajtott, tölcseres peremmel rendelkeznek. Emiatt Barkóczi L. nem is sorolta külön típusba őket a pannoniai üvegekről szóló munkájában, példányait a palackoknál már említett 118-as forma kisebb darabjai között találjuk.¹⁸⁷ A palackoktól megkülönbözteti még a díszítés hiánya is. A forma egyszerűsége miatt szintén elterjedt a legtöbb provinciában, megfeleltethető az AR 148 típusnak,¹⁸⁸ I. Lazar katalógusában pedig 8.6.14 számon szerepel, bár ő a 2–3. századra keltezi, hasonlóan az előző típushoz.¹⁸⁹

Az illatszeres edények gyakorisága és használata a késő római idősakra jelentősen csökkent,¹⁹⁰ főleg összevetve a kora római idősakkal, amikor a legáltalánosabb sírmellékletnek számítanak az üvegedények között, nem ritka, hogy több *unguentarium* is került egy elhunyt mellé. Ezzel szemben a késő római idősokban Pannoniában mindig csak egy illatszeres edényt helyeztek az elhunyt mellé, akkor is, ha esetleg más funkciójú edényből több került a sírba.¹⁹¹ Azonban a most vizsgált temetkezések egyikében két olyan edény található, amely ebbe a funkciós csoportba tartozik. Ennek a látszólagos ellentétnek a feloldása nem nehéz. Vagy arról van szó, hogy a két edény más időpontban került a sírba, ebben az esetben a nagyobb *unguentarium* a beletemetkezés, a kisebbik az első elhunyt melléklete lehetett,

vagy arról, hogy a nagyobb edény nem illatszert, hanem más folyadékot tartalmazott, és így inkább tárolóedény funkcióját látta el. Az első elképzelést az üvegek relatív keltetése is megerősíteni látszik, hiszen az I 2-es illatszeres edények a 4. század második harmadától jelennek meg, míg a kis méretű I 1-ek végig jelen vannak. A második elképzelést pedig az I 2 és Pa 1 formák átjárhatósága igazolhatja, hiszen nehéz lehatárolni, hogy pontosan mi az a mérethatár, aminél funkcióváltás következik be az edényformában.

Az eddig közreadott, közel 150 szentendrei temetkezésben¹⁹² igen kevés alkalommal szerepeltek üvegleletek mellékletként, így helyi általánosságok, preferenciák nem igazán megfigyelhetők. A két most bemutatott sír szinte minden üvegmellékletének megtaláljuk párhuzamát más helyi temetkezésekben is. A temető 2-es sírjában két, magas, ívelt falú poharat és illatszeres edényt helyeztek el,¹⁹³ míg a 12. számú sírba, amelyben szintén egy kisgyermek nyugodott, gömbtestű illatszeres edényt raktak,¹⁹⁴ gömbtestű palackot pedig a Nagy Lajos által feltárt VI. számú sír rejtett, üvegpohár kíséretében. Ebből a felsorolásból azonban kitűnik annyi, hogy magányos üvegedényt nem helyeztek elhunytjaik mellé, sőt, gyakran más anyagtípusú mellékletekkel is ellátták őket, mint ahogy a két most vizsgált temetkezésben is látjuk, amiből következik az a közhelynek ható megállapítás, hogy üvegedények leggyakrabban a gazdagabb temetkezések mellékletei közt szerepelnek.

A most vizsgált temetkezések mellékletei késő római időszak általános típusainak számíthatnak, egyedül a pohár az, amely nem gyakori formát képvisel. Utóbbi darab minősége alapján is kiemelkedik a többi közül.

KERÁMIA

A második kőládasír fedlapjának bontása közben, arról lecsúsztatva töredékes mázas edényt és állat hosszúcsontját találtuk (6. kép 1.). Minden bizonnyal a halottnak otthagytott ételfelajánlás vagy a halotti lakoma maradványa.

Írott forrásokból és képi ábrázolásokból ismert, hogy a rómaiak ünnepélyes körülmények között többször is ettek és hagytak ételt az elhunyt sírjánál. Legkorábban a *silicernium*-mon, a temetés napján rendezett tulajdonképpeni halotti tor apropóján, majd a gyászidőszak végét jelentő 9. napon (*cena novendialis*),¹⁹⁵ amikor *libatio* keretében a sírt folyadékkal megöntözték, illetve több alkalommal is az évben: a hivatalos ünnepnapokon (*Parentalia*, *Feralia*, *Rosalia*) vagy privát megemlékezéseken pl. a halott születésnapján. Tertullianus megemlékezik a sírhoz étellel-itallal tartó ünneplőkről, akik

¹⁸²Barkóczi (1988) 118.

¹⁸³Dévai (2016) 256.

¹⁸⁴Lazar (2003) 192–193, 6.15–16. formák.

¹⁸⁵Rütti (1991) Ar 146.

¹⁸⁶Dévai (2017) 227.

¹⁸⁷Barkóczi (1988) 137.

¹⁸⁸Rütti (1991).

¹⁸⁹Lazar (2003) 192.

¹⁹⁰Dévai (2016a) 278.

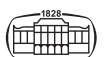
¹⁹¹Dévai (2013) 262.

¹⁹²Maróti és Topál (1980).

¹⁹³Maróti és Topál (1980) 100.

¹⁹⁴Maróti és Topál (1980) 103.

¹⁹⁵Egyes kutatók vitatják, hogy valóban a temetés utáni 9. napon történt-e ez az aktus, és nem pedig a *silicernium* másik elnevezése a *novendialis sacrificium* (Stirling (2004) 9. lábjegyzet).

maguk is fogyasztanak a felajánlásból és nemegyszer lerészegednek.¹⁹⁶ Plautus és Tibullus is megjegyzi, hogy az összejövelek után étel marad a sírokon.¹⁹⁷ Fennmaradt olyan végrendelkezés, amely részletesen előírja, hogy a leszármazottaknak havonta többször, megjelölt napokon a sírhoz kell járulniuk, és ott ételt és italt kell elhelyezniük, illetve elfogyasztaniuk, és az ezzel járó anyagi áldozatot is vállalniuk kell. Az ünnepi ételek (*epulae*) a következők: kenyér, bor, szőlő, sütemények, kolbászfélék, valamint gyümölcsök, ezeken kívül ildomos még tömjént, illetve virágokat (violát és rózsát) is vinni az elhunytaknak.¹⁹⁸ Egyéb források említik még a tejet, a vizet, és a vért is, valamint tojást, a babot, a lencsét, baromfit és sőt.¹⁹⁹ Sírköfeliratok úgy hivatkoznak a sírra, mint asztalra (*mensa*), vagy terített asztal felállítására buzdítanak annak közelében.²⁰⁰ Faragott kőemlékeken vagy *mausoleum*ok falára festve találkozunk halotti tor ábrázolással, de a régészeti emléanyagban is detektálható, pl. a sírkamrákban kialakított padok, (egyes esetekben megterített) asztalok,²⁰¹ főzőalkalmatosságok jelenléte révén, de ide sorolható a *profusio* (a síron kialakított lyukon/csövön keresztül bejuttatható étel adásának) szokása is. Írott forrásokból tudjuk, hogy ezen szokások tovább éltek a késő római korban is, a kereszténység elterjedésével ebben változás nem történt.²⁰²

Hogy a temetéssel és a halottra való megemlékezés keretében történő étkezés rítusa Pannonia provinciába is eljutott vagy már valamilyen formában létezett az őslakos kelta hagyományban is, arra a pannoni halotti tor ábrázolással (*tripus*, Camillus és Camilla) díszített sírkövek utalnak, és ismert a *profusio* szokása is.²⁰³

Pannoniából kevés sír melletti étkezésre utaló megfigyelést ismerünk. Bíró Sz. halotti lakoma maradványaiként értékeli a Győr-Vagongyári temető hamvasztásos sírjai némelyikének tetején, illetve azok mellett talált összefüggő korsótöredékeket,²⁰⁴ Aquincum nyugati temetőjében talált egyik kőládásír tetején csirkecsontok és vaskés került elő,²⁰⁵ Láng O. és Lassányi G. az Esztergom–Budapest vasútvonal

felújítása során feltárt téglasírt fedő *tegulák*on szintén állatcsontokat talált,²⁰⁶ de megemlíthetjük a Budapest–Bécsi út 62. alatt feltárt temető „A” hamvasztásos sírjának leletei között feltárt vágásnyomokat tartalmazó bárány vagy kecske bordacsont töredékeket, habár ezek inkább tűnnek ételmellékletnek a sírban.²⁰⁷ A miénkkel azonos időben (is) használt temetőkben találtak téglasír tetején, a téglákra fektetve mázas korsót Esztergom, Bánomi-dűlőben,²⁰⁸ Aquincum *canabae*-jának egyik temetőrészében (Budapest, Bogdáni út) egy téglasír oldalához kívülről hombárt támasztottak,²⁰⁹ ugyanitt egy szarkofág mellett 20 cm-re bronz kancsókat és egy bronz vödört találtak,²¹⁰ a város nyugati temetőjében (Bécsi út) több sír esetében megfigyeltek edényeket a sírok külső sarkában vagy azok felett.²¹¹ Ezeket ugyanakkor egyik publikáló sem interpretálja halotti lakoma nyomaiként.

Mindezekről függetlenül mázas korsókat Pannoniában az esetek túlnyomó többségében a síron belül találunk,²¹² vagyis az elhunyt számára adott étel- és italmelléklet tárolóalkalmatosságaként.

Az 2. kőláda tetején talált mázas füles kancsó/korsó hiányos, nyakának, fülének egy része és a szájperecs hiányzik, ezek sajnálatos módon a gépi földmunka áldozatául estek (15. kép). Teste kettős kónikus, hasának legnagyobb átmérőjű részén rovátkolt borda húzódik, ez alatt két, e felett szintén két, de utóbbiak esetében többszörös bekarcolt körvonal díszíti. Nyaka szűk, talpgyűrűs, alja átlukasztott, fülének „attache-án” pikkelyszerű és ék alakú bevésések vannak. Máza zöldesbarna, foltos, anyaga finom, homogén narancssárga.

Ölommázas korsók a legkorábban 4. század közepére, második felére keltezett temetkezések jellegzetes mellékletei. Változatos kivitelben kerülnek elő, de igen jellemző a szűk nyak, amely különböző peremkialakításokkal társul, gyakori a peremmel egy síkban vízszintesen induló, vagy kissé felfelé álló, majd élesen megtörő fül.

¹⁹⁶Tertullianus, *De anim.* 4.

¹⁹⁷Pl. *Ps.* 348; Tib. 1.5.53.

¹⁹⁸Toynbee (1971) 51–64.

¹⁹⁹Stirling (2004) 430.

²⁰⁰Stirling (2004) 432.

²⁰¹Prien (2023) 477.

²⁰²Lásd pl. Augustinus feljegyzését a saját édesanyjáról, akit Milano püspöke megdorgál, amiért „pogány módra” ételt (kását, kenyeret) és bort visz a mártírok sírjához, és azokból fogyaszt is a tiszteletükre, ahogyan azt Africában korábban is tette (Augustinus, *Conf.* 6.2). De máshol is felbukkan nála a sírnál összegyűlő és ivó keresztények miatti felháborodás (*De mor. eccles.* 34; Ep. 22, 29; c. *Faust* 20.21; *Serm.* 273.8). Erre mutatnak a római katakombákban talált padok, asztalok és főzőalkalmatosságok is (Prien (2023) 477).

²⁰³Ilyen ez idáig egy esetben Szentendre temetőjében is megfigyelhető volt: XIV. sír: Maróti és Topál (1980) 99.

²⁰⁴Bíró (2006) 113.

²⁰⁵III. sírmező 10. sír (Topál (2003) 41).

²⁰⁶Láng és Lassányi (2015) 27.

²⁰⁷Márton (2002) 118.

²⁰⁸107. sír (Kelemen (2008) 33).

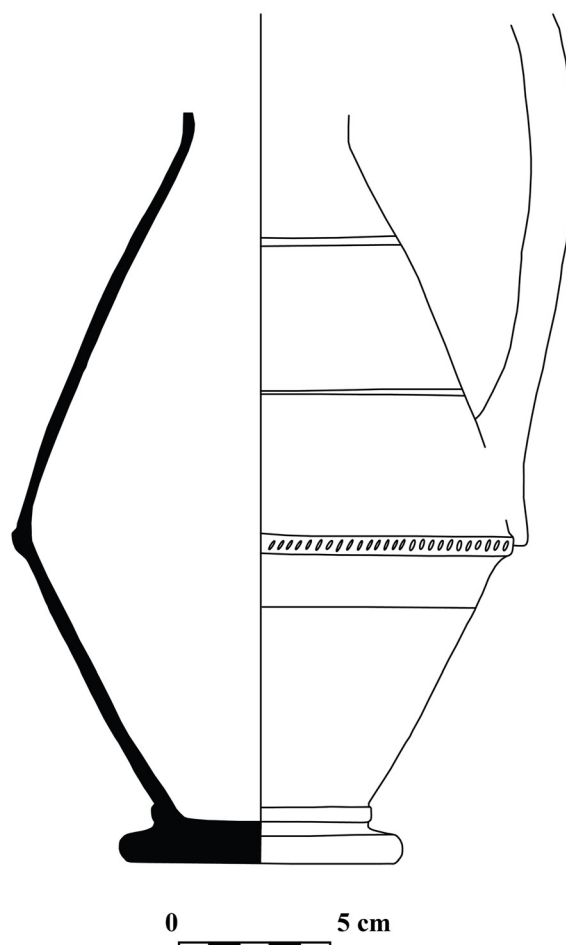
²⁰⁹8. sír (Parragi (1963) 312).

²¹⁰32. sír (Parragi (1963) 320). Ugyanakkor lehetséges, hogy ezeket a sírablók dobálták ki a szarkofágból, ugyanis a teteje fel volt törve.

²¹¹Nyugati temető: Bécsi út I. temetőrész, 78. sír (Topál (1993) 37); VII. temetőrész, 11. sír (Topál (1993) 73).

²¹²Nádorfi (1992) 45.

15. kép. A 2. sír fedlapján talált mázas korsó (fotó: Deim Balázs)

Fig. 15. Glazed pottery jug found on the 2nd grave's cover (photo: Balázs Deim)

Darabunk kettős kónikus testének formája és függőleges fülindítása több darabban visszaköszön késő római temetőben,²¹³ Lányi V. 16.²¹⁴ vagy Nádorfi 2-es formatípusaihoz²¹⁵ hasonló lehetett, ugyanakkor testének legöblösebb részén végighúzóódó bordájával és ebből fakadó szögletességével unikálisnak számít a provinciabeli példányok között.

²¹³Solva vicusának temetője (Esztergom, Kossuth Lajos u.) 107. sír (Kelemen (2008) 178, 95. tábla 25, 8); Arrabona késő római temetője (Győr, vasútállomás környéki temető) 3. sír (Szőnyi (1979) 7, 18. ábra); Bátaszék-Kövesdpuszta, 148. sír (Péterfi (1993) 77, 20. tábla 148, 2); Zengővárkony II. temető, 3. sír (Dombay (1957) 193–194, 5. tábla 3); Mőzs-Kakasdomb, 4. sír (Gaál (1979) 27, 13. kép 1); Somodorpuszta, 13., 16., 31. és 32. sírok (Burger (1974) 84, 2. kép 13. sír, 168; 86, 3. kép, 16. sír, 174; 88, 6. kép, 31. sír, 207; 88, 6. kép, 32. sír, 208.); Páty-Malom-dűlő, 10. sír (Ottományi (2019) 94, 46. tábla 9); Budapest-Gazdagrét, 34., 98. sírok (Zsidi (1987) 54, 7. kép, 34, 2; 57, 12. kép, 98, 1) stb., de ezek inkább a gyakoribb, gömbölyű testű formákat reprezentálják.

²¹⁴Lányi (1972) Abb. 38, 16.

²¹⁵Nádorfi (1992) 45, Taf. 1.

ÖSSZEGZÉS

A Szentendrén talált két újabb, azonos szerkezetű, kőlapokból, habarccsal és agyagba rakott kő- és építési törmelékkel összeállított, tegulákkal bélelt aljú ládasír kivitele nem tér el Ulcisia késő római temetőjében eddig megismert temetkezésektől. Általánosnak mondható a mindkét esetben megfigyelt utólagos betemetkezés is: az első sírban két gyermek, a másodikban két felnőtt vázát tártuk fel, a később elhantoltak a korábban eltemetett holttest félretolásával csináltak helyet. Egyik temetkezésen sem észleltük bolygatás vagy rablás nyomát. A feltárt viseleti elemek és mellékletek gyakorta előforduló tárgyak és típusok késő római temetőben. A bronzból készült csavart vagy huzal bronz karpereceknek, a csontszalag karékszernek, hurkos-kampós végű, kúpos csüngőjű fülbevalónak, a granulált díszítésű köves gyűrűnek, övcsatnak és a hagymagombos fibulának sok analógiája ismert Pannoniából és a Duna-menti provinciákból. Különlegesebb a 2. sírban talált két, hengeres tagokból álló lánc, amelyek közül az egyik kék üveggyöngyökkel díszített, a Duna-menti régióban nem túl, az

északnyugati provinciákban annál inkább gyakori karlánc-típus, a másikkal hasonlóan egyelőre nem ismerünk. A késő római, figurális díszítésű veretekkel ékített övek számát gyarapítják a szintén a 2. sírban előkerült Gorgó-fős korongveretek, amelyeket nem kizárt, hogy ládikaveretekből vágtak ki, majd hasznosítottak újra. Mindkét temetkezésben találtunk üvegedényeket, az elsőben a gyermekeket illatszeres edényekkel együtt temették el, a második sírban elhunytak egyikével vagy három, vagy mindkét eltemetettel egy-egy palackot és a nővel ezen kívül még egy poharat is adtak. A második kőládásír fedlapján egyfűlű, mázas korsót és állatcsontot találtunk, amelyek a halotti tor vagy az év folyamán többször tartott megemlékezések során a sírnál elköltött és a halottnak otthagytott étel/ital maradványai lehetnek. A szokás létezésének tárgyi manifesztumait Pannoniában nem gyakran sikerül megfigyelni.

Az első temetkezésben találtunk pénzérméket, ezek a későbbi betemetést *terminus post quem* 351 keltezik. A korábban elhantolt holttest maradványai között a 4. században igen jellemző viseleti elemeket (hurkos-kampós végű fülbevalópár csonkakúp alakú csüngővel, csavart karperec és ellapított végű huzalkarperec) tártunk fel, Pannoniában a 4. század második felében kerültek sírokba, amelyeket jellemzően legkorábban a 330-as évektől legkésőbb a Valentinianus korig vert érmek, illetve téglabélyegek kelteznek. A sír végében elhelyezett és vélhetően a korábban elhunyt mellékletei közé tartozó üveg illatszeres edények közül az egyik a 4. század középső harmadától jelentkezik sírokban, ebből kifolyólag a sírt nem sokkal létesíthették előbb, ahhoz képest, amikor a későbbi betemetkezés történt, vagyis ugyanabban az időszakban, a 4. század második felében. Meglátásunk szerint a temetkezés ideje inkább tehető a század harmadik negyedére, mint annak végére.

A második sírba utólag betemetett férfit hagymagombos fibulája 347 és a Valentinianus-kor között volt használatban, az övcsat típusa igen tág időintervallumra keltezhető. Az övek és viseleti elemek nem viseleti helyre történő behelyezésének szokása férfi sírokban a 4. század harmadik negyedében volt jellemző, a Gorgó-fős veretek analógiái II. Constantius érmekkel együtt kerültek elő. A sírban talált üvegedények közül a pohár bír valamelyest keltező értékkel, a forma a 4. század első felében jelenik meg, főleg a század közepéig jellemző, de egy-egy darab a század második felében is feltűnik, ugyanakkor erről nehezen eldönthető, hogy mely elhunythoz tartozott. A korábbi betemetés maradványai között talált ékszerek közül a kék üvegyöngy díszes karperec legkorábban a 330-as években vert pénzekkel kerül elő, a granulált díszítésű gyűrűket a 4. század második felében vert pénzekkel keltezett sírokban találjuk Pannoniában. Mindezek alapján a két sírt ugyanabban az időszakban hozták létre.

FORRÁSOK

Augustinus, Aurelius: *Confessiones – Vallomások*, Városi, I. (Ford.), Budapest, Gondolat, 1982.

Augustinus, Aurelius: *De moribus ecclesiae catholicae – Morals of the catholic church*, Stothert, R. (Ford.), Bombay. https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0354-0430,_Augustinus,_De_Moribus_Ecclesiae_Catholicae_et_de_Moribus_Manichaeorum_%5BSchaff%5D,_EN.pdf.

Augustinus, Aurelius: *Contra Faustum Manichaeum – Reply to Faustus the Manichaean*, Stothert, R. (Ford.), Bombay. https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0354-0430,_Augustinus,_Contra_Faustum_Manichaeum_%5bSchaff%5d,_EN.pdf.

Tertullianus, Quintus Septimius Florens: *De testimonio animae – A lélek tanúságtétele*. In: Vanyó, L. (Ford.), *Tertullianus művei*, Vol. 12. Ókeresztény írók, Budapest, Az apostoli szentszék könyvkiadója, 1986, 29–39.

Tibullus, Albius: *Elegiae – Tibullus elégiái*, Csengeri, J. (Ford.), Budapest, Franklin-társulat, 1986.

IRODALOM

Alföldi R., M. (1957a). Perlen–Ketten–Anhänger. In: Borzsák, I. (Szerk.), *Intercisa II. (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, Series Nova Vol. 36. Archaeologica Hungarica. Dissertationes Archaeologicae Musei Nationalis Hungarici Series Nova, Akadémiai Kiadó, Budapest, 440–455.

Alföldi R., M. (1957b). Schmucksachen. In: Borzsák, I. (Szerk.), *Intercisa II. (Dunapentele). Gesichter der Stadt in der Römerzeit*, Series Nova Vol. 36. Archaeologica Hungarica, Dissertationes Archaeologicae Musei Nationalis Hungarici Series Nova, Akadémiai Kiadó, Budapest, 399–476.

Almgren, O. (1923). *Studien über Nordeuropäische Fibelformen. Der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, 1. kiad. Curt Kabitzsch Verlag, Leipzig.

Barkóczi, L. (1988). *Pannonische Glasfunde in Ungarn*, Vol. 9. Studia Archaeologica, Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bartus, D., Borhy, L., Dévai K., Kis, Z., Nagy, A., Sey, N., Számadó, E., Szórádi, Zs., és Vida, I. (2012). Jelentés a Komárom-Szőny, Vásártéren 2010-ben folytatott régészeti feltárások eredményeiről (Bericht über Ergebnisse der in Komárom-Szőny, Vásártér im Jahre 2010 geführten archäologischen Ausgrabungen). *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei*, 18: 7–57.

Bartus, D., Borhy, L., Delbó, G., Dévai, K., Kis, Z., Nagy, A., Sáró, Cs., Sey, N., Számadó, E., és Vida, I. (2015). Jelentés a Komárom-Szőny, Vásártéren 2013-ban folytatott régészeti feltárások eredményeiről (Bericht über die Ergebnisse der in Brigetio (FO: Komárom/Szőny, Vásártér) im Jahre 2013 geführten archäologischen Ausgrabungen). *Kuny Domokos Múzeum Közleményei*, 21: 7–78.

Bíró T., M. (1994). *The Bone Objects of the Roman Collection*, Vol. 2. Catalogici Musei Nationalis Hungarici Series Archaeologica, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

Bíró, Sz. (2006). Temetkezési rítusok a győri Vagongyár (Homokgödrök) római temetőjében (Burial rites in the Roman cemetery of Győr Vagongyár (Homokgödrök). *Arrabona*, 44(1): 111–120.

- Boruzs, K. (2016). A budaörsi temető üveg és üvegpaszta mellékletei (Grave goods made of glass and glass paste from the Budaörs cemetery). In: Ottományi, K. (Szerk.), *Római vicus Budaörsön (Der Römische Vicus von Budaörs) II. A budaörsi római vicus temetője*. Régészeti tanulmányok, Archaeolingua, Budapest, 373–395.
- Burger Sz., A. (1966). The late Roman cemetery at Ságvár. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 18: 99–234.
- Burger Sz., A. (1972). Római kori temető Majson (Ein römischer Gräberfeld in Majs). *Archaeologiai Értesítő*, 99: 87–98.
- Burger Sz., A. (1974). Rómaikori temető Somodor-pusztán (Komárom m.) (Ein römischer Gräberfeld in Somodor-pusztá [Szomor, Kom. Komárom]). *Archaeologiai Értesítő*, 101: 64–101.
- Burger Sz., A. (1979). *Das spätrömische Gräberfeld von Somogyszil*, Fontes Archaeologici Hungariae, Akadémia Kiadó, Budapest.
- Burger Sz., A. (1984). Későrómai sírok Aquincumban (Spätrömische Gräber in Aquincum). *Budapest Régiségei*, 25: 65–118.
- Cociş, S. (2019). *The Brooch Workshops from Dacia and other Danubian Provinces of the Roman Empire (1st c. BC – 3rd c. AD)*, Vol. 16. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum, Mega Publishing House, Cluj-Napoca.
- Csirke, O. és Palágyi K., Sz. (2005). *Római kori ékszerek és viseleti tárgyak a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből* (Römischer Schmuck- und Trachtgegenstände des Museums "Laczkó Dezső" von Veszprém). Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém.
- Degen, R. és Graf, W. A. (1957). Fundbericht 1956. Fundkomplexe aus mehreren Perioden. *Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Geschichte*, 46: 154–172.
- Deppert-Lippitz, B. (1984). *Goldschmuck der Römerzeit. Ausgewählte Stücke aus den Sammlungen des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*. Jahressgabe der Gesellschaft der Freunde des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz.
- Deppert-Lippitz, B. (2000). A Late Antique Crossbow fibula in the Metropolitan Museum of Art. *Metropolitan Museum Journal*, 35: 39–70. <https://doi.org/10.2307/1513025>.
- Deschler-Erb, E. (1999). *Ad Arma! Römisches Militär des 1. Jahrhunderts n. Chr. in Augusta Raurica*, Vol. 28. Forschungen in Augst, Römerstadt Augusta Raurica, Augst.
- Dévai, K. (2013). Glass vessels from Late Roman times found in graves in the Hungarian part of Pannonia. *Dissertationes Archaeologicae*, 3.1: 259–274. <https://doi.org/10.17204/dissarch.2013.259>.
- Dévai, K. (2015). The secondary glass workshop in the civil town of Brigetio. *Dissertationes Archaeologicae*, 3.3: 83–104. <https://doi.org/10.17204/dissarch.2015.83>.
- Dévai, K. (2016a). Late Roman glass vessels in Pannonia. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 67: 255–286. <https://doi.org/10.1556/072.2016.67.2.4>.
- Dévai, K. (2016b). Késő római pohárformák Pannoniában (Slim beakers from Late Roman times found in graves in Pannonia). *Archaeologiai Értesítő*, 141: 109–121. <https://doi.org/10.1556/0208.2016.141.5>.
- Dévai, K. (2017). Glassvessels from Late Roman graves in the Hungarian part of the Roman province Pannonia. In: Wolf, S. és Pury-Gysel, A. (Szerk.), *Annales du 20e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire de Verre. Fribourg/Romont 7–11 Septembre 2015*, Marie Leidorf: Association Internationale pour l'Histoire du Verre, Romont, 222–229.
- Dévai, K. (2018). The glass production of the secondary workshop of Brigetio. In: Staščíková-Štukovská, D. (Szerk.), *Historické sklo. Multidisciplinárne o historickom skle III. The historical glass. A Multidisciplinary Approach to Historical Glass III*, Slovenská Archeologická Spoločnosť Pri SAV, Bratislava, 105–112.
- Dévai, K. (2021). Finds and remains of furnaces related glass-workshops in Pannonia. In: Höpken, C., Birkenhagen, B., és Brüggler, M. (Szerk.), *Römische Glasöfen. Befunde, Funde und Rekonstruktionen in Synthese. Roman glass furnaces. Contexts, finds and reconstructions in synthesis*. Vol. 11. Denkmalpflege im Saarland, Landesdenkmalamt Saarland, Schiffweiler, 55–66.
- Dévai, K. és Gelencsér, Á. (2012a). Római lakóház és üveggyártó műhely Brigetióban (Roman dwelling-house and glass workshop in Brigetio). In: Bíró, Sz. és Vámos, P. (Szerk.), *FiRKák II. Fiatal Római Koros Kutatók II. Konferenciakötete*. 2007. október 9–10. Visegrád, 2009. november 20–22. Komárom. Mursella Régészeti Egyesület, Győr, 439–468.
- Dévai, K. és Gelencsér, Á. (2012b). Római kori lakóépület és üveggyártó műhely Brigetióból. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei*, 18: 59–102.
- Dombay, J. (1957). Római kori temetők Baranyában (Spätrömische Friedhöfe im Komitat Baranya). *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 2: 181–330.
- Dürr, R. (2018). "Symbols of power" im (spät)römischen Gräberfeld von Unterloisdorf (Bez. Oberpullendorf/A). *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 48(2): 229–240.
- Facsády R., A. (2009). *Aquincumi ékszerek* (Jewellery in Aquincum), Vol. 1. Az Aquincumi Múzeum Gyűjteménye, Budapest Történeti Múzeum, Budapest.
- Fazekas, F. (2007). A fekedő késő római temető. In: Bíró, Sz. (Szerk.), *FiRKák I. Fiatal Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete*. 2006. március 8–10. Győr. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr, 351–366.
- Fülep, F. (1977). *Roman cemeteries on the territory of Pécs (Sopiana)*, Fontes Archaeologici Hungariae, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fünfschilling, S. (2015). *Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst. Kommentierter Formenkatalog und ausgewählte Neufunde 1981–2010 aus Augusta Raurica*, Vol. 51. Forschungen in Augst, Römerstadt Augusta Raurica, Augst.
- Gaál, A. (1979). Későrómai sírok Mözs-Kakasdombon (Spätrömische Gräber aus dem Mözs-Kakasdomb). *Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve*, 8–9: 23–86.
- Gesztelyi, T. (2001). *Gemmák és gyűrűk Brigetióból* (Gemstones and Finger Rings from Brigetio), Vol. 1. A tatai Kuny Domokos Múzeum gyűjteményei. Kuny Domokos Múzeum, Tata.
- Goethert-Polaschek, K. (1977). *Katalog der römischen Gläser Des Rheinischen Landesmuseums Trier*, Vol. 9. Trierer Grabungen und Forschungen, Von Zabern, Mainz.
- Gorbach, A. (2016). *Das spätantike Gräberfeld-West von Zwentendorf-Asturis*, Neue Folge, Vol. 3. Archäologische Forschungen in Niederösterreich, Edition-Donau Universität, Krems.
- Guido, M. (1978). *The Glass Beads of the Prehistoric and Roman Periods in Britain and Ireland*, Vol. 35. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London, Society of

- Antiquaries of London, London. <https://doi.org/10.26530/20.500.12657/50812>.
- Guiraud, H. (1989). Bagues et anneaux à l'Époque Romaine en Gaule. *Gallia. Archéologie de la France antique*, 46: 173–211. <https://doi.org/10.3406/galia.1989.2895>.
- Isings, C. (1957). *Roman Glass from Dated Finds*, Vol. 2. Archaeologica Traiectina, J. B. Wolters, Groningen.
- Kelemen H., M. (2008). *Esztergom későrómai temetői* (Die spätrömischen Gräberfelder von Esztergom), Vol. 3. Seria Nova, Libelli Archaeologici, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- Kelemen H., M. (1992). Későrómai sírok a Nyergesújfalu tábor temetőjéből (Late Roman tombs from the cemetery of the Nyergesújfalu camp – Spät Römerzeitliche Gräber auf dem Friedhof des Lagers von Nyergesújfalu). *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei*, 5: 399–424.
- Keller, E. (1971). *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayer*, Vol. 14. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, C. H. Beck, München.
- Keller, E. (1979). *Das spätrömische Gräberfeld von Neuburg an der Donau*, Vol. 40. Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte, Lassleben, Kallmünz.
- Kloiber, A. (1962). *Die Gräberfelder von Lauriacum. Espelmayrfeld*, Vol. 8. Forschungen in Lauriacum, Oberösterreichischer Landesverlag in Kommission, Linz.
- Knauseder, D. (2014). Fibelproduktion in Iuvavum-Salzburg. In: Lang, F., Kastler, R. K., Kovacsovics, W., és Traxler, S. (Szerk.), *Colloquium Iuvavum 2012. Das municipium Claudium Iuvavum und sein Umland Bestandsaufnahme und Forschungsstrategien. Salzburg Museum, 15.-17. März 2012*, Vol. 8. Archäologie in Salzburg, Vol. 56. Jahresschrift des Salzburg Museum, Salzburg Museum, Salzburg, 141–176.
- Konrad, M. (1997). *Das römische Gräberfeld von Bregenz-Brigantium I: Die Körpergräber des 3. bis 5. Jahrhunderts*, Vol. 51. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, C. H. Beck, München.
- Kovrig, I. (1937). *A császárkori fibulák fő formái Pannoniában* (Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien), Vol. 2.4. Dissertationes Pannonicae, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Láng, O. és Lassányi, G. (2015). Új eredmények az aquincumi polgárváros belterületének kutatásában: az esztergomi vasút felújítása II. (Budapest, III. ker., az Esztergomi vasút vonala) (New Data on the Central Area of the Civil Town in Aquincum: The Reconstruction of the Budapest-Esztergom Railway Line, II. (Budapest III, along the line of the Budapest-Esztergom Railway)). *Aquincumi Füzetek*, 21: 19–31.
- Lányi, V. (1972). Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 24: 53–213.
- Lányi, V. (1990). Temetkezés. In: Mócsy, A. és Fitz, J. (Szerk.), *Pannonia Régészeti Kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 243–250.
- Lazar, I. (2003). *Rimsko steklo Slovenije* (The roman glass of Slovenia), Vol. 7. Opera Instituti archaeologici Sloveniae, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana. <https://doi.org/10.3986/9789610503156>.
- Maróti, É. és Topál, J. (1980). Szentendre római kori temetője (Das römerzeitliche Gräberfeld von Szentendre). *Studia Comitatus*, 9: 95–177.
- Márton, A. (2002). Roman burial with a weapon from the Bécsi Road Cemetery (Aquincum, Budapest). *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 117–152.
- Merczi, M. (2012). A Budaörs-Kamaraerdei-dűlőben feltárt római vicus fibulái (Die Fibeln des römischen Vicus in Budaörs-Kamaraerdei-dűlő). In: Ottományi, K. (Szerk.), *Római vicus Budaörsön (Der Römische Vicus von Budaörs)*, Régészeti tanulmányok. Archaeolingua, Budapest, 455–528.
- Merczi, M. (2016). A Budaörs-Kamaraerdei-dűlőben feltárt római temető fibulái (Fibeln des römischen Gräberfeldes von Budaörs-Kamaraerdei Flur. Bewertung des Fundmaterials der Siedlung und des Gräberfeldes). In: Ottományi, K. (Szerk.), *Római vicus Budaörsön (Der römische Vicus von Budaörs) II. A budaörsi római vicus temetője. Régészeti tanulmányok*. Archaeolingua, Budapest, 432–489.
- Merczi, M. (2019). A Páty-Malom-dűlőben feltárt temető római kori fibulái (Roman brooches from the graveyard excavated in Malom-dűlő, Páty). *Studia Comitatus*, 37: 32–71.
- Mészáros, Gy. (1962). Későrómai téglasír Szekszárd-Szőlőhegyen (Ein spätrömische Ziegelgrab in Szekszárd-Szőlőhegy). *Archaeologiai Értesítő*, 89: 84–88.
- Miklósy Szőke, M. (1997). Római kori üveggyöngyök Brigetióból (Römerzeitliche Halskette aus Glas- und Korallperlen aus Brigetio [Komárom/Szőny-Vásártér, Ungarn]). *Archaeologiai Értesítő*, 123–124: 169–177.
- Milovanović, B. (2003). Earrings-Symbol of Femininity of Roman Ladies of Viminacium. *Anodos. Studies of the Ancient Word*, 3: 131–143.
- Müller, R. (1976). Római-kori leletek Zalaszentgrótról (Funde aus der römerzeit in Zalaszentgrót). *Zalai Gyűjtemény*, 6: 33–68.
- Nádorf, G. (1992). Glasierte Keramik in den spätrömischen Gräberfeldern Pannoniens. In: Kovács, P. (Szerk.), *Glasierte Keramik in Pannonien*, A Szt. István Múzeum Közleményei D. sorozat 212, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 45–51.
- Németh, P. G. (2018). Somogy megye római kori temetői (Roman Cemeteries in County Somogy). *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*, 5: 95–126. <https://doi.org/10.26080/krrmközl.2018.5.95>.
- Ottományi, K. (2016). A budaörsi római vicus temetője (The Cemetery of the Roman Vicus at Budaörs). In: Ottományi, K. (Szerk.), *A budaörsi római vicus temetője*. Archaeolingua, Budapest, 9–372.
- Ottományi, K. (2019). *A pátyi temető római sírjai (Malom-dűlő)* (Die römischen Bestattungen im Gräberfeld von Páty). Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre.
- Parragi, Gy. (1963). A Bogdáni úton feltárt késő római temető (Spät Römisches Friedhof in der Bogdáni-Straße). *Budapest Régiségei*, 20: 311–326.
- Patek, E. (1942). *A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete (Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien)*, Vol. 2.19. Dissertationes Pannonicae ex Instituto Numismatico et Archaeologico Universitatis de Petro Pázmány nominatae Budapestinensis Provenientes, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Paul, M. (2013). *Fibeln und Gürtelzubehör der spätrömischen Kaiserzeit aus Augusta Vindelicum/Augsburg*, Vol. 3. Münchner

- Beiträge zur provinzialrömischen Archäologie, Reichter Verlag, Wiesbaden.
- Pavesi, G. (2001). Catene e collane in metalli preziosi dall'Italia settentrionale. In: Pavesi, G. és Galletti, E. (Szerk.), *Arte e Materia. Studi su oggetti di ornamento di età romana*. Università degli studi di Milano. Facoltà di lettere e filosofia. Quaderni di Acme 49, Istituto Editoriale Milano – Monduzzi Editore S.p.A., Milano, 1–189.
- Pékáry, T. (1955). Későrómai sírok Fenékpusztán (Spätrömische Gräber in Fenékpuszt). *Archaeologiai Értesítő*, 82: 19–29.
- Perok, N. (2012). *Rimske Zlatne Naušnice iz Arheološkog Muzeja u Zagrebu* (Roman gold earrings from the Archaeological Museum in Zagreb). Arheološki Muzej u Zagrebu, Zágráb.
- Péterfi V., Zs. (1993). A Bátaszék-Kövesd pusztai későrómai temető (Der spätrömische Friedhof von Bátaszék–Kövesdpuszt). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve*, 18: 47–168.
- Péterfi V., Zs. és Várady, Z. (1988). A Kisdorog-Hegyisántók dűlői késő római temető (Das spätrömische Gräberfeld von Kisdorog-Bergäcker-Flurstück). *A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve*, 14: 179–204.
- Petković, S. (2010). Crossbow Fibulae from Gamzigrad (Romuliana). *Starinar*, 60: 111–136. <https://doi.org/10.2298/STA1060111P>.
- Póczy Sz., K. (1964). Újabb aquincumi múmiasír (Ein neues Muniengrab in Aquincum). *Archaeologiai Értesítő*, 91: 176–189.
- Prien, R. (2023). Shifting burial rites. Shifting identities. Late Antique burial practices on the Rhine Frontier. In: Ardeleanu, S. és Cubas Diaz, J. C. (Szerk.), *Funerary landscapes of the Late Antique "oecumene": Contextualising epigraphic and archeological evidence of mortuary practices*. Heidelberg University Publishing, Heidelberg, 459–481.
- Pröttel, P. M. (1988). Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln. *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz*, 35: 347–372.
- Radnóti, A. (1957). Möbel- und Kästchenbeschlage, Schlösser und Schlüssel. In: Borzsák, I. (Szerk.), *Intercisa II. (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit*. Series Nova Vol. 36. Archaeologica Hungaria, Dissertationes Archaeologicae Musei Nationalis Hungarici, Akadémiai Kiadó, Budapest, 241–363.
- Redžić, S. (2007). *Nalazi Rimskih fibula na nekropolama Viminacijuma* (Finding of Roman brooches in the cemeteries of Viminacium), Vol. 4. Arheologija i prirodne nakue/Archaeology and science, Centar za nove tehnologije Viminacium Arheološki institut, Beograd.
- Riha, E. (1979). *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*, Vol. 3. Forschungen in Augst. Amt für Museen und Archäologie des Kantons Basel-Landschaft, Augst.
- Riha, E. (1990). *Der römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst*, Vol. 10. Forschungen in Augst, Rörmuseum Augst, Augst.
- Riha, E. (1994). *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*, Vol. 18. Forschungen in Augst, Rörmuseum Augst, Augst.
- Rütti, B. (1991). *Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst*, Vol. 51. Forschungen in Augst, Rörmuseum Augst, Augst.
- Sági, K. (1981). *Das römische Gräberfeld von Keszthely-Dobogó*, Fontes Archaeologici Hungariae, Akadémia Kiadó, Budapest.
- Sáró, Cs. (2021). The fibula production of Brigetio. Model, semi-finished products, and failed castings. *Dissertationes Archaeologicae*, 3.9: 155–175. <https://doi.org/10.17204/dissarch.2021.155>.
- Schmid, S. (2010). *Die römischen Fibeln aus Wien*, Vol. 6. Monografien der Stadtarchäologie Wien, Phoibos Verlag, Wien.
- Sey, N. (2013). *A pannoniai római kori bronzművesség műhelykérdései*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Sommer, M. (1984). *Die Gürtel und Gürtelbeschläge des 4. und 5. Jahrhunderts im römischen Reich*, Vol. 22. Bonner Hefte zur Vorgeschichte, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Bonn.
- Stirling, L. (2004). Archaeological evidence for food offering in the graves of Roman North Africa. In: Egan, R. B. és Joyal, M. A. (Szerk.), *Daimonopylai: Essays in Classics and the Classical tradition presented to Edmund G. Berry*. University of Manitoba Centre for Hellenic Civilization, Winnipeg, 427–451.
- Swift, E. (2000). *Regionality in dress accessories in the late Roman west*, Vol. 11. Monographies Instrumentum, Éditions Monique Mergoil, Montagnac.
- Szabó, K. (1978). Die 1977 freigelegten Gräber des westlichen Gräberfeldes von Intercisa. *Alba Regia*, 18: 291–316.
- Szőnyi T., E. (1979). Arrabona későrómai temetői I. A vasútállomás környéki temető (Das spätrömischen Gräberfelder von Győr [Raab] I. „Die Gräberfeld um die Eisenbahnstation”). *Arrabona*, 21: 5–57.
- von Tempelmann-Maczyńska, M. (1985). *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Vol. 43. Römisch-Germanische Forschungen, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Topál, J. (1993). *Roman cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western cemetery (Bécsi Road) I*, Aquincum Nostrum, Budapest Historical Museum, Budapest.
- Topál, J. (2003). *Roman cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western cemetery (Bécsi road) II*, Aquincum Nostrum, Budapest Historical Museum, Budapest.
- Tóth, E. (1985). *Római gyűrűk és fibulák*, Vol. 3. Évezredek, évszázadok kincsei, Múzsák, Budapest.
- Tóth, E. (2015). A hagymafejes fibulák rangjelző szerepéről (Über die Rangabzeichen rolle der Zwiebelkonpffibel). In: Csabai, Z., Szabó, E., Vilmos, L., és Vitári-Wéber A. (Szerk.), *Európé égisze alatt. Ünnepi tanulmányok Fekete Mária hatvanötödik születésnapjára kollégáitól, barátaitól és tanítványaitól*, Vol. 4. Ókor–Történet–Írás, L'Harmattan, Pécs és Budapest, 365–381.
- Toynbee, J.M.C. (1971). *Death and Burial in the Roman World*. JHU Press, London–Southampton.
- Vaday H., A. és Szőke, B. M. (1983). Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókeresztén (Sarmatischen Gräberfeld und gepidisches Grab on Endrőd-Szujókereszt). *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 79–132.
- Vágó B., E. és Bóna I. (1976). *Die Gräberfeld von Intercisa I*. Der spätrömische Südostfriedhof. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Van der Sleen, W.G.N. (1973). *A Handbook on Beads*, 2. kiad. Librairie Halbart, Liege.
- Van Lith, S.M.E. és Randsborg, K. (1985). *Roman glass in the West: A Social Study*, Vol. 35. Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Rijksdienst Voor Het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Staatsuitgeverij.

- Van Thienen, V. (2017). A symbol of Late Roman authority revisited: a sociohistorical understanding of the crossbow brooch. In: Roymans, N., Heeren, S., és De Clercq, W. (Szerk.), *Social Dynamics in the Northwest Frontiers of the Late Roman Empire. Beyond decline or transformation*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 1–29. <https://doi.org/10.2307/j.ctv2z6qf6t.9>.
- Varga, K. (2007). Előzetes beszámoló a Ménfőcsanak-Eperföldek lelőhelyen feltárt késő római temetőről (Preliminary report on the Roman cemetery recovered at the site of Győr-Ménfőcsanak, Eperföldek – Vorläufiger Bericht über das am Fundort Győr-Ménfőcsanak erschlossene römische Gräberfeld). In: Bíró, Sz. (Szerk.), *FIRKÁK I. Fiatal Római koros Kutatók Konferenciakötete I.*, Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr, 35–49.
- Zabehliczky, H. (1980). Zwiebelknopffibeln als Kennzeichen von Soldaten auf spätrömischen Denkmälern. In: Hanson, W. S. és Keppie, L. J. F. (Szerk.), *Papers presented to the 12th International Congress of Roman Frontier Studies, XII. Roman Frontier Studies*, Vol. 71. British Archaeological Reports – International Series, B.A.R., Oxford, 1099–1111.
- Zsidi, P. (1987). A Budapest XI. kerületi Gazdagréten feltárt 4–5. századi temető (Das auf dem Gazdagrét (Budapest XI. Bez.) freigelegte Gräberfeld aus dem 4–5. Jahrhundert). *Communication Archaeologicae Hungariae*, 45–72.

Two new stone casket graves from the late Roman cemetery of Ulcisia (Szentendre, Hungary)

Anikó Bózsa – Csilla Sáró – Zsófia Kelemen

Two new stone casket graves came to light in the late Roman cemetery of Ulcisia (Szentendre) in 2018 (Fig. 1). The graves were covered with stone slabs of different sizes, their sides were built from stone slabs, their bottom was wrapped with *tegulae* (Fig. 2, Fig. 6). The gaps between the casket and the grave pit and between the building elements were filled up with mortar and construction waste in embedded in clay. None of the graves showed signs of disturbance or robbery.

The first tomb contained the skeletons of two children, while in the other grave, the remains of a male and a female deceased were found (Figs 3–4, Figs 7–8). Both skeletons were in very poor condition. In the case of both graves, the two persons were buried in the same tomb but not at the same time; the previously buried corpse was pushed aside when the second corpse was inserted.

In the first tomb, five coins (1–5) were placed between the legs of the child who was buried later. Among the remains of the firstly buried deceased (a girl), a twisted bronze bracelet (Riha 3.23, Facsády V, Lányi 9) (6), an open hoop-shaped bracelet with round cross-section and flattened ends (9), a pair of hoop earrings with hook-and-eye fastener end and a pendant in the shape of truncated cone (Perok 1.3, Riha 6.2.2, Milovanović II/c, Lányi 4, Facsády III/b) (7–8), three glass pearls (12–14) were found. At the end of the tomb, two small, globular glass perfume bottles came to light (Fig. 4).

The larger vessel type (Dévai I 2.1B, Barkóczi 118, Rützi AR 148, Lazar 8.6.14) (10) (Fig. 5. 10, Fig. 14. 1) appears in burials from the second third of the fourth century AD, the smaller one (Dévai I 1.1A, Barkóczi 90) (11) (Fig. 5. 11, Fig. 14. 2) is continuously present during the fourth century AD. Similar pieces of jewelry are frequent finds from the fourth century AD cemeteries. Two of the three (12–13) pearls, a blue one in the form of a pressed sphere (Van der Sleen Fig. 5. 1, Riha 11. 11, Swift Abb. 98. 2) (Nr. 1; Fig. 4. 13; Fig. 11. 8) and another blue cylindrical bead (Van der Sleen Fig. 4. 2, Guido Fig. 37. 5, Tempelmann–Maczyńska I. 23, Riha 11. 19) (Fig. 5. 12, Fig. 13. 8) probably belonged to the earrings' pendants. The third pearl (14) (Fig. 5. 14, Fig. 13. 8) is cylindrical, opaque white with a green snake-thread decoration. The white cylindrical pearls are relatively frequent in Pannonia compared to other provinces, but no analogous pieces have been found until now.

In the second grave, a gold-plated bronze crossbow (onion-knobbed) brooch (1) laid on the chest of the male skeleton and an iron ring (2) (Fig. 8. 3) on its right hand. Beside the left foot a glass bottle (7) (Fig. 10. 1, Fig. 14. 3) and a belt with round undecorated and pressed Medusa-head decorated bronze fittings (8) (Fig. 10. 3, Fig. 13. 3–4) were placed. The belt buckle (6) (Fig. 9. 5, Fig. 13. 1–2) was

found closer to the remains of the first skeleton with two other glass vessels: a beaker (5) and a bottle (4) (Fig. 10. 2, 4, Fig. 14. 4–5). It is difficult to decide which deceased the glass vessels belonged to. It is possible that all three vessels could have been put in the tomb at the same time – in this case, we do not know which deceased they were meant for. It is also possible that one bottle and the beaker were placed in the tomb earlier with the firstly buried woman, while the other bottle was buried later together with the man (Figs 9–10).

The tall glass form with a curved wall (Dévai P 2.1A, Barkóczi 43, Isings 109c, Goethert-Polaschek T 58a,b) (5) (Fig. 10. 4, Fig. 14. 5) appears in graves in the first half of the fourth century AD and stays frequent until the end of this period but only a few specimens remain at the end of the century. This version with a tubular base-ring is rather uncommon. Bottles with a globular body (4, 7) (Fig. 10. 1–Fig. 10. 2, Fig. 14. 3–Fig. 14. 4) were widespread in the late Roman Period. They appeared at the end of the third century AD and stayed very popular until the beginning of the fifth century AD. Thus, the type is unsuitable for accurate dating. Both vessels of this type found in the tombs are fragmented. Based on the neck fragment of vessel no. 4, it can be classified as belonging to the Dévai Pa 1.1, Isings I 103, Goethert-Polaschek T 93, Rützi AR 153.

The crossbow (onion-knobbed) brooch (1) (Fig. 9. 1, Fig. 12) belongs to Subgroup B of the Keller–Pröttel Type 3–4. This variant is known from provinces of the Rhineland, the Danube region, and Britannia, both from alongside the *limes* and the inner territories. However, the unique elements featured in the decoration of the brooch from Szentendre can be found especially in the decoration repertoire of pieces from the Danube region. These brooches were used from 347/348 AD until the end of the reign of Valentinian I.

The belt buckle (6) (Fig. 9. 5; Fig. 13. 1) found next to the knee of the male skeleton consists of a rectangular belt plate and a saddle shaped hoop. This form corresponds to the 1/C/B in Sommer's typology. The first variant of this type is characteristic of Pannonia, Raetia, Germania, Gallia and is also known from North Africa. The specimens can be dated from 290 to 400 AD. The buckle found in Szentendre belonged to a belt set together with the six belt fittings found in the same tomb.

Four of the six round belt fittings (8) (Fig. 10. 3; Fig. 13. 3–4) were found in one heap, below and above each other, implying that they belonged to a folded belt. Similar observations were made in the case of several other burials. The custom of men's attire elements not being in the appropriate place in the tombs can be commonly observed in

late Roman burials in Pannonia, mainly those dated by coins of Valentinian and Constantius II.

Among the remains of the earlier buried female deceased, a fragment of a bronze arm chain decorated with polieder-formed blue beads (3), a bronze necklace consisting of cylindrical sections (10), a bronze ring with stone inlay and granulated decoration (11), a fragment of a bone bracelet with bronze rivets (9), a fragmented iron ring (16), a corroded iron needle (15) and glass pearls (12–14) were found (Fig. 9).

This arm chain type with glass beads (Lányi 25, Facsády X) (3) (Fig. 9. 7, Fig. 11. 6) is known from other burials in Pannonia and other provinces of the Danube region. However, it is not as frequent as in Britannia and the North-Western provinces. In Pannonia, similar arm chains came to light specifically in graves dated by coins from the second quarter of the fourth century AD and are popular in the second half of this century.

In contrast, the bone bracelets (9) (Fig. 9. 6, Fig. 11. 3) were very popular items of women's attire in the region during the same period. The specimen found in this grave is fragmented, the pieces are undecorated, just with bronze rivets.

The necklace (10) (Fig. 9. 8, Fig. 11. 7) which seems like an imitation of the wire chains decorated with glass pearls or gemstones and lopped at intervals, is unique in the late Roman provincial find material.

The Guiraud 4c Type and the Facsády IV/a Group ring represented by the piece found in tomb no. 2. (11) (Fig. 9. 9, Fig. 11. 4) is typical in the late Roman period. Although some specimens are known from sites dated to an earlier period, these rings decorated with 1–3 granulated beads frequently come to light in burials from the end of the third century and the fourth century AD.

Three glass beads were found amongst the female skeleton's remains. The first one is green, cylindrical, and round in cross-section (Van der Sleen Fig. 4. 8, Guido Fig. 37. 4, Tempelmann-Maczyńska XV. 137, Riha 11. 16, Swift Abb. 98. 3.) (14, nr. 2) (Fig. 9. 12, Fig. 11. 9), the second one is also cylindrical and green, but hexagon shape in cross-section (Guido Fig. 37. 9, Tempelmann-Maczyńska XII. 115–117, Riha 11. 23. 2, Swift Abb. 98. 5.) (13, nr. 6) (Fig. 9. 11, Fig. 11. 9) The third bead is blue and lentil-shaped (Guido Fig. 37. 17, Riha 11. 30, Swift Abb. 98. 11) (12, nr. 5) (Fig. 9.

10, Fig. 11. 9). Green or more often blue cylindrical beads with hexagonal cross-section are very widespread in the whole imperial period all over the Roman Empire. The lentil-shaped and the cylindrical beads are characteristic late Roman forms and are primarily known from burials in the fourth century AD.

On the lid slab of the second tomb a glass glazed jug (Fig. 15) and some animal bones were found (Fig. 6. 1). These can be remains of the graveside meals of the mourners at the end of the funerary rites (*silicernium*) or on the ninth day after the funeral (*novemdial sacrificium*) or one of the annually repeating commemorative events (*Parentalia*, *Rosalia*, *Feralia*) or rather food offering for the deceased relative that can be left on the tomb at one of these ceremonies.

The later burial in the first tomb was dated by the five coins of Constantius II *terminus post quem* 351 AD. Typical jewelry types of the fourth century were found amongst the remains of the firstly buried woman. These objects were placed in tombs dated by coins from the 330s until the end of the reign of Valentinian I in Pannonia. According to the *unguentarium* type belonging to the first deceased of this grave, parallels of which appear in burials from the second third of the fourth century AD, the casket must have been constructed not much earlier than the first burial, in the second half of the fourth century AD, probably rather in the third quarter of the century than at the end.

The man's crossbow brooch found in the second grave was used from 347 to the end of the reign of Valentinian I, but the belt buckle can be dated within an extensive period. The custom of placing the belt not in the appropriate place in men's tombs was characteristic during the same period, and the analogies of the decorated belt fitting are from burials also dated by coins of Constantius II. Amongst the glass vessels, one form appeared in the first half of the fourth century AD and was characteristic till the middle of this century. However, a few specimens can also be found in the second half of this era. Unfortunately, it can hardly be decided which deceased this vessel belonged to. Analogies of the arm chain with blue glass beads can be found in burials dated by coins from the early 330s. The rings with granulated decoration are frequently found in graves in the second part of the fourth century. According to this, the two casket graves were constructed in the same period.